

Východiska soužití

Romové v názoru žáků 8. tříd české základní školy

Mirjam Moravcová

Opakované problematizování vztahu českého obyvatelstva k romským spoluobčanům se stává traumatem přítomnosti České republiky. Pozornost, která je věnovaná dialogu mezi Romy a Čechy, nabyla takové priority, že v zásadě překryla zájem veřejnosti nejen o vzájemné vztahy české populace a ostatních etnických skupin, komunit a národních menšin, které žijí na území České republiky, nýbrž i zájem o mezietnické vztahy vycházející ze souvislostí dějinného vývoje českých zemí a české národní společnosti.

Problém bariér v komunikaci Čechů a Romů, problém otevřený a různě kulturně i sociálně determinovaný, je často spojován s problémem vzájemné subjektivní reflexe těch *druhých*, více či méně kulturně odlišných spoluobčanů – Romů a Čechů. Subjektivita pohledu na ty *druhé*, tedy subjektivita etnického obrazu a jeho ukotvení do etnických stereotypů, jsou v určitém směru nahlíženy jako jedny z důležitých příčin česko – romského nedorozumění a vnitřního konfliktu. Změna pohledu na ty druhé a odmítnutí negativních ustálených soudů, které je představují v nerozlišujícím etnickém obraze, jsou pak v těchto souvislostech chápány a hodnoceny jako jedna z cest ke vstřícnosti, porozumění a vzájemné etnické toleranci.¹

¹ Jaworski, R.: Osteuropa als Gegenstand Historischer Stereotypenforschung. In: *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Socialwissenschaft*, 13, 1987, s. 63–76. – Týž: Diskuse o střední Evropě. *Listy*, 20, 1990, č. 4, s. 28–32. – *Stereotypvorstellung im Alltagsleben*. Ed. Gerdt, H. München, Münchener Vereinigung für Volkskunde 1988. – Bausinger, H.: Name und Stereotyp. In: *Stereotypvorstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder- Selbstbilder- Identität*. Ed. Gerndt, H. München 1988, s. 13–19. – Krejčí, J.: *O češství a evropanství. D. I.*, Ostrava, Amosium servis 1993, s. 19, 34. – Bergmann, K.: Wir und die anderen. Lernen an und aus Geschichte. In: *Internationale Schulbuchforschung*, 15, 1993, seš. 2/3, 201–258. – Hahn, H.H.: Stereotypen in der Geschichte und Geschichte im

Proces zvažování a revize vztahu k Romům jako plnoprávným občanům ČR probíhá ve všech generacích české populace. Poznamenává i postoje mládeže. Ta je vystavena konfrontaci vlastních zkušeností s názory, které jí zprostředkovávají rodina, škola, lokální společnost, zájmové a přátelské skupiny, a také mediálně šířené informace. Ze všech těchto podnětů, získávaných mimovolně i řízeně, si mládež vytváří aktuální názor na Romy, názor dosud nevykrytalizovaný, v němž mohou být ukotveny jak pozice kulturně otevřené, tak pozice přehlíživé a xenofobní. A tento názor je v zásadě dosud neznámý a nezmapovaný.

Výzkumný záměr

Společenské potřebě zjistit pohled české mládeže na romské spoluobčany, tedy zjistit jimi traktovaný etnický obraz Romů, jsme vyhověli při výzkumu xenofobie a etnické intolerance mezi žáky 8. tříd české ZŠ. Výzkum, realizovaný metodou dotazníkového šetření, jsme uskutečnili z podnětu MŠMT ČR v květnu a červnu roku 1998 ve vybraných městech Čech, Moravy a Slezska.²

Výběr městských lokalit respektoval výchozí výzkumný záměr – analyzovat postoje dětí staršího školního věku s ohledem na intenzitu jejich mezietnického kontaktu a současně v souvislostech jejich rodinných a lokálních východisek. Upřednostnil velká města, v nichž mezietnický diskurs probíhá intenzivněji.³ (Srov. Příloha, tab. VIII.) Požadavek srovnání

Stereotyp. In: *Historische Stereotypenforschung. Methodische Überlegungen und empirische Befunde*. Ed. Hahn, H. H. Oldenburg 1995, s. 190–209. – *Narody i stereotypy*. Ed. Walas, T.: Kraków 1995. – Gracová, Blažena: *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže*. Ostrava, *Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity*, č. 115, Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis 1998.

² Zadání výzkumu, výběr lokalit, metodu zpracování a hlavní závěry srov. Moravcová, M.: *Výzkum etnické intolerance mezi žáky základních škol*. *Lidé města*, 1/1999, s.143–149, též: *Češi – jací jsme a jací chceme být. Pohled dospívající mládeže na sebe sama*. *Lidé města*, 2/1999, s. 42–44. – *Šetření provedli ve vybraných školách a třídách tazatelé z řad studentů IZV UK v Praze*. Žáci dotazník vyplňovali sami za přítomnosti učitele a tazatele. Byli instruováni, že dotazník je anonymní, že mají svobodnou volbu na jednotlivé otázky odpovět, vyjádřit nesouhlas s položenou otázkou nebo neodpovědět, a dále, že mají možnost napsat své stanovisko k jednotlivým jeho otázkám. Byli ujištěni, že údaje ve třídě zjištěné nebudou poskytnuty škole ani jakkoli zneužity. K dotazníku, jednotlivým otázkám i situaci ve třídě se mohli vyjádřit i učitelé a ředitelé škol.

³ *Všechny jinoetnické skupiny a národní menšiny v ČR v roce 1991 žily a stále žijí především v městských lokalitách*. Příznačná je koncentrace těchto skupin do měst čítajících více než 20 tis. obyvatel. S výjimkou menšiny slovenské, polské a skupiny německé všechny ostatní etnické skupiny v ČR, skupiny, které jsou především předmětem intolerančních postojů, mají tendenci se ve vysokém podílu soustřeďovat do Prahy, statutárních měst a dalších okresních měst. V těchto městských centrech vytvářejí osobité komunity, zvyšují se svými aktivitami ekonomickými, svým životním stylem a nejednou také svým

situace v různých lokalitách a regionech ČR nás pak vedl k soustředění výzkumu na děti téhož věku a záměr zaznamenat tvořící se individuální stanoviska k orientaci na nejstarší žáky ZŠ, tedy na děti 13 a 14 let staré.⁴ Základní zkoumanou jednotkou se stala třída. Výzkum registroval názor jednotlivce prvoplánově jako člena konkrétní třídy a teprve v druhém plánu jako reprezentanta určité věkové, národní (etnické), lokální a sociální skupiny.

V rámci širě koncipovaného souboru otázek byl položen i dotaz „*Co obdivuješ na Romech?*“ (a ovšem také na Američanech, Čechách, Švédech a Vietnamcích). Analýzou odpovědí na tuto jedinou otázku se pokusíme vysledovat názor 13 a 14 let starých dětí na Romy v aktuální situaci počátku dobrovolné emigrace romských skupin z ČR.

Dotaz „*Co obdivuješ na Romech?*“ zodpovědělo 3 438 žáků⁵ z 25 městských lokalit. Zachyceny byly názory dětí v Praze,⁶ Brně, v jednom statutárním (Havířov) a šesti okresních městech na Moravě a ve Slezsku (Bruntál, Frýdek-Místek, Kroměříž, Nový Jičín, Olomouc, Opava, Ostrava), a dále v 11 okres-

společenským jednáním. Výběrem lokalit jsme tedy zohlednili intenzitu mezietnického dotyku většinové a menšinové populace v ČR, na níž jako na vymezujícím činitele kvality mezietnického kontaktu a komunikace budovala vstupní hypotéza. Východzími se stala data sčítání lidu v ČR v roce 1991. – Odpovědi žáků tedy zmapovaly situaci především v prostoru etnického dotyku a střetu, v prostoru, kde se v živelním procesu nejen vytvářejí, ale i transparentně fungují aktuální mezietnické nálady a postoje. Naopak prostor, kde k mezietnickému kontaktu dochází v menší intenzitě nebo vůbec ne, zachytily pouze jednotlivé srovnávací sondy.

⁴ Výzkum cíleně sledoval postoje žáků 8. tříd, tedy postoje dětí ve věku 13 až 14 let. Byli jsme si ovšem vědomi postupného názorového vyhrávaní dětí v průběhu 6. až 9. třídy základní školy, vyhrávaní, které ovlivňuje i stanoviska k námi zkoumaným problémům. Pro žáky 8. tříd (termín výzkumu vyloučil možnost sledovat názory žáků 9. tříd) jsme se však rozhodli záměrně. Naši volbu podmínila následující rozvaha: a. děti ve věku 13 a 14 let mají alespoň rámcově vybudované národní vědomí, b. mají již názor na jiné etnické skupiny korigovaný autenticitou zkušeností kontaktu, zkušeností, kterou dovedou myšlenkově zhodnotit, c. budují si vlastní postoj k názorově vyhrávaným skupinám mládeže a konečně, d. dosud je společně formuje základní škola, kdežto přechodem na vyšší vzdělávací stupeň se výchovné působení školy rozevře (a podle našich zjištění výrazně diferencuje mezietnické postoje dospívajících mladých lidí). – V analýze takto shromážděných dat spatřovala vstupní koncepce možnost verifikovat či odmítnout vstupní hypotézu.

⁵ Podle údajů Českého statistického úřadu žilo k 31. prosinci 1997 v ČR celkem 134.015 dětí ve věku 13 let (68,6 tis. chlapců, 65,4 tis. dívek) a 134.532 dětí ve věku 14 let (69,0 tis. chlapců, 65,5 tis. dívek). Kolik z nich navštěvovalo v červnu školního roku 1997/98 osmé třídy nelze přesně určit. V předpokladu však zachycený soubor 3.438 dětí znamená zhruba 2,56% žáků 8. tříd základních škol ČR. Srov. Moravcová, M.: Češi – jací jsme ..., c. d., s. 42–44.

⁶ V Praze výzkum vycházel ze záměru získat srovnatelná data ze čtvrtí s vyšší koncentrací romského obyvatelstva. Sledoval názory žáků základních škol v Praze 3 (Žižkov), 4 (Nusle, Pankrác), 5 (Smíchov), 7 (Holešovice, Letná), 8 (Karlín), 9 (Libeň, Klánovice) a 10 (Vršovice, Strašnice).

ních a čtyřech menších městech v Čechách (*Česká Kamenice, Český Krumlov, Děčín, Hradec Králové, Choceň, Jindřichův Hradec, Kaplice, Klášterec nad Ohří, Kutná Hora, Letohrad, Litoměřice, Pardubice, Sokolov, Tábor, Velesín*). (Srov. Příloha, tab. I., tab. VIII.) Těmito lokalitami byl vymezen i prostor ČR, o němž výsledky provedeného etnologického výzkumu vyprávějí. (Srov. mapa 1.)

Ve své podstatě návodná otázka „*Co obdivuješ na Romech*“ záměrně vybízela k formulaci kladných pozic. Nabádala k hledání pozitivních rysů romských spoluobčanů. Skutečnost, že nebyla položena protisměrná otázka „*Co ti vadí na Romech*“ podminily odůvodněné výhrady ředitelů škol k jejímu položení.⁷ Přesto i kladně formulovaná otázka dala dětem prostor vyjádřit nejen vstřícné, nýbrž i rezervované, odmítavé a xenofobní postoje. V těchto případech děti účelově a bez zábran pracovaly s nadsázkou, žertem a sarkasmem.

Postoj k otázce

Na položenou otázku *Co obdivuješ na Romech?* Zareagovali 13 a 14 let staří žáci vybraných 8. tříd pěti rozličnými způsoby: 1. ignorováním dotazu, 2. bezradností, 3. odmítnutím dotazu, 4. formulováním kulturních a společenských jevů, skutečností a interakcí, pro které Romy lze či naopak nelze obdivovat, 5. odmítnutím možnosti jakéhokoli obdivu k Romům a 6. deklarací absolutní sympatie či antipatie. (Srov. Graf 1., Příloha, tab. II.)

Frekvence té které reakce vypověděla o základním postoji dotázaných k otázce jako takové – postoji odmítavém, vstřícném, lhostejném. Vypověděla však současně o míře ochoty a připravenosti dětí staršího školního věku vyjadřovat se jak k mezietnickým vztahům vůbec, tak ke vztahu k Romům. Poměr mezi odmítnutím otázky, deklarací rovnocennosti, formulací kulturních osobitostí a negováním obdivu naznačil značnou nejasnost, nevědomost a tabuizování diskurzu.

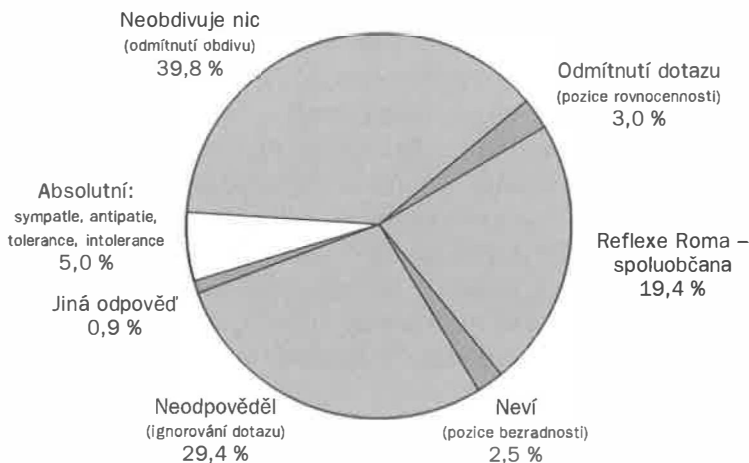
Ignorování a bezradnost

Z celého souboru 3.438 dotázaných se celkem 1.010 t.j. 29,4 % k otázce nevyjádřilo, otázku **ignorovalo** a svůj postoj **nijak nezdůvodnilo**. Dalších 85 (2,5 %) vyjádřilo svou **bezradnost** slovem *nevím*. (Srov. tab. 1.)

Podíl žáků, kteří ignorovali dotaz, co obdivují na Romech, se v zásadě

⁷ Dotázaní ředitelé škol poukazovali, že jakákoli otázka, která dává prostor k evokování xenofobních a intolerantních pozic, narušuje v mikroklimatu školy pedagogické působení směřující k etnické toleranci.

Graf 1. Reakce na dotaz v %
3.438 = 100%

kryl s podílem těch, kteří se nevyslovili ani k Američanům, Čechům, Švédům a Vietnamcům. Jedinci, kteří ignorovali dotaz na Romy, vesměs ignorovali otázku vůbec. Ignorování signalizovalo tedy nechuť k otázce jako takové a nikoli odmítavou pozici k určitému etniku, na něj zněl dotaz. Vycházelo z obecnějších nálad dětí nevyjadřovat se k mezietnickému soužití. Početná skupina dotázaných 13 a 14 let starých dětí tedy přijala tabuizování dotazu na jiná etnika za programovou součást svého dialogu o mezietnických vztazích.

Tab. 1. Pozice ignorování a bezradnosti. Názory chlapců a dívek.

typ odpovědi	celkem		z toho					
			chlapců		dívek		nevedl	
	a	%	a	%	a	%	a	%
neodpověděl	1.010	29,4	462	28,7	490	29,3	58	37,4
neví	85	2,5	19	1,2	63	3,8	3	1,9
Celkem	1.095	32,9	481	29,9	553	33,1	61	39,3

Ignorování dotazu, tedy nechuť formulovat stanovisko k obdivu, se ovšem jednoznačně ukázala prioritní záležitostí dětí z určitých městských lokalit. Ve vysokém podílu otázku ignorovaly zejména děti z České

Kamenice (77,6 %), Ostravy (69,5 %), Sokolova (59,1 %), Děčína (57,1 %) a Pardubic (54,5 %). Naopak značně vstřícné k jejímu zodpovězení byly především děti z Nového Jičína (8,1 %), Kutné Hory (8,8 %), Prahy – Žižkova (11,5 %). Chocně (12,6 %), Českého Krumlova (13,8 %) a Litoměřic (13,8 %). (Srov. Příloha, tab. III.) Vzhledem k tomu, že oba protipólné přístupy k dotazu – vysoké ignorování i vysokou vstřícnost – vyjádřily děti z lokalit intenzívního meziethnického kontaktu, z lokalit, kde probíhá řada osvětových programů posilujících meziethnické porozumění, příčina jejich postoje leží v místně ohraničených spontánních náladách, tendencích a vypěstovaných bariérách vyjadřovat či nevyjadřovat se k meziethnickému soužití jako takovému. V kontextu etnických východisek pak tendenci nevyjádřit svůj názor na Romy projevily ve vyšším podílu děti, které své otce označily za Slováky (38,0 %).⁸ Obdobné tendence u pozice bezradnosti se nepodařilo prokázat.

Odmítnutí dotazu

Nesouhlas s položenou otázkou projevily děti jednak ostentativní proklamací kulturní rovnocennosti, jednak verbálně manifestovaným nezájmem o Romy. Svě odmítnutí rozevěřely tedy do dvou stanovisek, jimiž vyjádřily dvě základní protipólné pozice meziethnického vztahu: sebeohraničování a vstřícnost na základě oboustranného respektování. Zdůvodnění svého nesouhlasu vyslovilo ovšem pouze 102 dětí (3 %). Z hlediska celého souboru nebyly početně významné, avšak právě ony již deklarovaly osobní, uvědoměle zastávanou meziethnickou pozici.

Zdůvodněné odmítnutí otázky, vysvětlené **nezájmem** o romské spoluobčany a o soužití s nimi, zůstalo výjimečným stanoviskem třinácti jednotlivců (0,4 %). Ti ovšem okázale deklarovanou lhostejnost směřovali adresně vůči Romům – tedy vůči konkrétnímu etniku.⁹ Jednoznačnou odpovědí buď typu nevšímám si jich, nebo typu nezajímají mě, nezám, nezajímám se, přijali v povědomí české společnosti široce ukotvenou pozici meziethnického vztahu – pozici sebeohraničování a izolacionismu. V podstatě ukázali tedy svou nepřípravenost řešit předloženou otázku. Z hlediska celého souboru zůstali zanedbatelnou, sociálně a lokálně neohraničenou skupinkou.

⁸ Příčiny a souvislosti vyšší nechuti dětí otců – Slováků vyjádřit své stanovisko k obdivu Romů výzkum nemohl odhalit. Lze ovšem upozornit na možnost promítnutí etnického složení obyvatelstva v Ostravě a Děčíně.

⁹ Pouze tři z těchto dotázaných vyjádřili i svůj nezájem o některé z dalších etnik, na něž zněl dotaz. Ani v jednom případě však výrok *nezajímám se* nezazněl na adresu všech.

Kulturní rovnocennost jako východisko vztahu k Romům přijalo 85 dotázaných dětí (2,5 %). K myšlence ekvivalence etnických východisek a současně k myšlence osobní zodpovědnosti každého jednotlivce za své jednání se přihlásily pěti různými způsoby. Učinily tak /1/ poukazem, že v každém etniku jsou lidé různých kvalit – dobří i zlí, /2/ poukazem, že nelze hodnotit druhého aniž bychom ho znali,¹⁰ /3/ poukazem, že *se nelíšíme*, že Romové jsou *normální lidé jako ostatní*,¹¹ /4/ protipólným poukazem, že Romové jsou sice *jiní, odlišní od Čechů, ale jsou to také lidé, jsou občani jako my*¹², *pouze se o nich více mluví*¹³ a konečně /5/ strohým odsudkem položeného dotazu jako xenofobního a etnofobního – výrokem *bez komentáře*.¹⁴ Tyto děti tedy již vyšly z filozofického názoru, který otázku o kolektivní oblibě (či neoblibě) kteréhokoli etnika pokládá za eticky neúnosnou.

V konkrétním zdůvodnění postoje kulturní rovnocennosti vycházely děti jak ze zakódovaných stereotypních soudů, tak z myšlenek, které se v české společnosti teprve postupně prosazují. Z hlediska nazírání širokých vrstev české populace je novým postojem přijetí faktu kulturní odlišnosti a současně rovnocennosti kultury Romů jako perspektivy života občanské společnosti ČR.¹⁵ Tento postoj ovšem deklarovaly téměř výlučně děti z Prahy a východočeských měst.

Naproti tomu stanovisko, že nelze hodnotit příslušníky národa či etnika jako celek, stanovisko doložené ve všech zkoumaných lokalitách, ve vztahu k Romům vybudovaly děti na rozlišení *jedněch a druhých*. Vesměs pracovaly s kontrastem dvou protikladných obecně etických hodnot. Proti *slušný* postavily *agresivní, nepoctivý*¹⁶ a proti *dobrý (fajn)* položily *zlý, špat-*

¹⁰ V této souvislosti zazněl i výrok: *každý je něčím zajímavý* – 1504 (Velešín).

¹¹ 1455 (Kaplice), 5781 (Praha 7).

¹² 2119 (Kutná Hora).

¹³ 5849 (Praha 8).

¹⁴ Výrok *bez komentáře, no comment* napsalo 8 dětí. Z nich 6 týměž výrokem odpovědělo i v souvislosti dotazu na Američany, Čechy, Švédy a Vietnamce. V těchto případech je výklad výroku jako nesouhlasu s položenou otázkou jednoznačný. Ve zbývajících případech může být ovšem vyložen dvojnásobně, tedy i jako nesouhlas s možností na Romech cokoliv obdivovat. Srov.: 1191, 1192 (Brno), 2344 (Bruntál), 5331 (Český Krumlov), 2648, 2651, 2652 (Praha 5), 5703 (Praha 7).

¹⁵ Tuto pozici deklarovali pouze jednotlivci – 0225 (Letohrad), 0296, 0314 (Hradec Králové), 0399 (Praha 4), 0560 (Olomouc), 1714 (Pardubice), 1768 (Jindřichův Hradec), 2210, 2222 (Choceň).

¹⁶ 0105 (Děčín), 5295, 5305 (Český Krumlov), 0367 (Praha 4), 5871 (Praha 8), 1644 (Pardubice), 0300 (Hradec Králové), 2120, 2150 (Kutná Hora), 2200 (Letohrad), 2323 (Bruntál), 2397 (Nový Jičín), 5570 (Haviřov), 0588, 0589, 0859 (Olomouc), 1190, 1233, 1323 (Brno).

ný, protivný, nesnesitelný, (šmejd, hrozný).¹⁷ Pouze ojediněle, avšak přesto, zazněla i konkretizovaná tvrzení typu: někteří jsou *chytrí*,¹⁸ *přátelští*,¹⁹ *občas pracovití*,²⁰ *užiteční*.²¹ Zde vlastní zkušenost začala pracovat proti stereotypu a pohled na romskou komunitu rozevřela.

Tab. 2. Odmítnutí otázky. Názory chlapců a dívek.

typ odmítnutí	celkem		z toho					
	a	% ¹	chlapců		dívek		neuveďl	
			a	% ¹	a	% ¹	a	% ¹
nezajímá se	13	0,4	5	0,3	6	0,4	2	1,3
deklaruje rovnocennost	85	2,5	31	1,9	53	3,2	1	0,6
z toho:								
jsou dobří i zlí	56	1,6	17	1,0	38	2,3	1	0,6
neznám žádné	5	0,2	2	0,1	3	0,2	–	–
nelišíme se	16	0,5	8	0,5	8	0,5	–	–
bez komentáře	8	0,2	4	0,4	4	0,2	–	–
nechce odpovědět	3	0,1	2	0,1	1	0,0	–	–
Celkem	101	3,0	38	2,3	60	3,7	3	1,9

Poznámka: ¹ 100 % = počet všech – chlapců – dívek – neuvedl.

Pozice kulturní rovnocennosti zůstala opět stanoviskem jednotlivců, a to jednotlivců, které nespojovala ani sociální a vzdělanostní určenost rodinného zázemí²² ani lokální východiska.²³ Formulovaly ji ovšem výlučně děti českých a slovenských otců. Nezazněla od dětí z rodin polských, ruských, romských, vietnamských a dalších.²⁴ Vědomí kulturní

¹⁷ 0193 (Letohrad), 1647, 1695 (Pardubice), 2097 (Hradec Králové), 2279 (Sokolov), 5322, 5325, 5332, 5339, 5344 (Český Krumlov), 6182, 6186, 5819 (Praha 8), 5689 (Praha 7), 0912, 0849 (Opava), 1130, 1331 (Brno), 2395 (Nový Jičín).

¹⁸ 1261 (Brno), 2500 (Kláštevec n. Ohň), 2682, 2686 (Praha 10).

¹⁹ 0300 (Hradec Králové), 5325 (Český Krumlov).

²⁰ 1202 (Brno).

²¹ 2127 (Kutná Hora).

²² Děti otců se ZV – 32,0 %, s OV – 40,1 %, se SS – 33,6 %, s VŠ – 34,4 %.

²³ Stanoviska kulturní rovnocennosti ovšem častěji vyslovili jednotlivci z Českého Krumlova (11), Brna (10), Olomouce (7), Hradce Králové (6), Kutné Hory a Prahy 8 (5). Formulovali je však i jednotlivci z jiných lokalit. Nezazněla v Praze 3, Klánovcích, České Kamenici, Litoměřicích a Kroměříži.

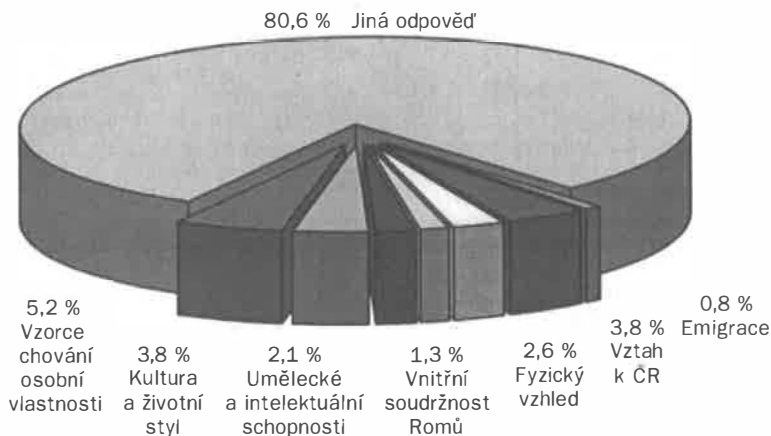
²⁴ Toto zjištění nemusí být až do té míry překvapující. Děti z rodin, které samy usilují o společenské zařazení do struktur české společnosti, které se necítí být „rovnocenné“, nemohou rovnocennost prosazovat. Jejich cílem je vyrovnat se, teprve dosáhnout pocitu rovnosti, kterého mohou překvapivě dosáhnout jen tím, že předběhnou českou společnost.

rovnocennosti ve vztahu k Romům se tedy zřejmě formuje v konkrétním českém a slovenském rodinném prostředí a nepatří dosud ke stanoviskům žádné sociální či lokální skupiny. Ovšem ty 13 a 14 let staré české a slovenské děti, které toto stanovisko proklamovaly, ho přijaly jako východisko k mezietnickému soužití. Učinily krok k etnické toleranci.

Vize Roma spoluobčana – obdiv a kritika

Názor na romské spoluobčany, vyjádřený obdivem i kritikou subjektivně vnímaných projevů jejich způsobu života, kultury a společenských postojů, formulovalo z celého souboru 3.438 dotázaných pouze 668 dětí, tedy necelá jedna pětina (19,4 %). A tyto děti téměř důsledně nazíraly Romy v nerozlišujícím pohledu jejich etnických východisek. Hodnotily je jako spoluobčany vyšlé z týchž kulturních kořenů a těmito kořeny závazně determinované. V tomto kulturním vymezení si děti všimly šesti souvislostí existence Romů v ČR: /1./ modelu chování a osobních vlastností, které ze svého pohledu viděly jako pro Romy typické, /2./ kultury a životního stylu Romů, /3./ vnitřních vazeb romské společnosti, /4./ fyzického vzhledu Romů, /5./ postavení romského obyvatelstva v ČR a konečně /6./ vztahu Romů k občanské společnosti republiky, která se jim stala domovem. (Srov. graf 2.) Naproti tomu profesní dovednost a řemeslný um

Graf 2. Reflexe Roma – spoluobčana v %
3.438 = 100 %

Romů, jejich úspěšnost v povolání, v pracovních aktivitách a také jejich životní úroveň děti v kontextu položené otázky téměř úplně pominuly.²⁵ Nezminily je ani z pozice obdivu ani z pozice zpochybňujícího odsudku.

Škála osobních osobitých **vlastností** Romů a pro ně typického modelu chování zůstala v tvrzeních dětí překvapivě sevřená. Hodnoceno názorovým měřítkem 13 a 14 let starých dětí ke kladným osobním vlastnostem Romů náleží: odvaha,²⁶ schopnost prosadit se,²⁷ vytrvalost,²⁸ bojovnost,²⁹ temperament,³⁰ a také bezstarostnost a dobré nervy³¹ – tedy vlastnosti, které děti staršího školního věku obdivují, uznávají a které přisuzují frajerům.³² Výjimečně děti poukázaly i na trpělivost,³³ vstřícnost k přátelství,³⁴ upřímnost³⁵ a hrdost³⁶ Romů. Pokud naopak chtěly děti představit Romy v negativním světle, pak je viděly jako lidi drzé a vychytralé,³⁷ kteří fabulují (*lžou*),³⁸ nerespektují majetek druhých

²⁵ Pouze deset dětí (0,29%) zmínilo profesní orientaci Romů. Uvedly je jako nekalifikované pracovníky: kopáče – 2099 (Hradec Králové), šikovně manuální pracovníky – 2791 (Ostrava), dobré uklízeče – 5346 (Český Krumlov), levnou pracovní sílu – 0147 (Choceln), oranžové vesty – 2795 (Ostrava), lidi vykonávající podřadné práce – 2172 (Letohrad).

²⁶ *Srov. výroky: umějí se postavit – 2205 (Letohrad), dokáží jít přes překážky – 0371 (Praha 4), odvaha, neutěčen, když se peou – 0289 (Praha 5), 1183 (Brno), 1405, 1453 (Kaplice), 1496 (Velešín), 1540 (Bruntál), 2429 (Nový Jičín), nebojí se prosazovat svůj názor – 2700 (Praha 10), 2751, 2774 (Praha 10), zřekovali Sládka – 2776 (Praha 10), 5855 (Praha 8), 5941, 5977, 5979 (Klánovice), 6043 (Praha 3), umějí se postavit – 2205 (Tábor), 5285, 5286 (Český Krumlov).*

²⁷ 2880, 5499 (Havířov), 0209 (Letohrad), 0760 (Praha 10), 6020 (Praha 9), 5963 (Klánovice).

²⁸ 0801, 0221, 2157, 5571, 5597 (Havířov), 5850 (Praha 9), 0153, 0188, 5926, 5941, 5986 (Klánovice), 6044 (Praha 3), 6185 (Praha 8), 5328 (Český Krumlov).

²⁹ 0740 (Praha 10), 5811 (Praha 8), 5617 (Praha 7), 0277 (Praha 5), 1416 (Kaplice).

³⁰ *Srov. výroky: prudčí – 5979 (Praha 9), temperament – 0421 (Praha 4), energie – 2001 (Tábor), veselost – když nepřeroste v agresivitu – 5233 (Český Krumlov), bouřliví – 2367 (Bruntál).*

³¹ 1764 (Frýdek-Místek), 2367 (Bruntál), 2750 (Praha 7), 5835 (Praha 8), 1697 (Pardubice), 1946 (Hradec Králové).

³² 1275, 1277 (Brno), 2878 (Havířov), 2471 (Klášteřec n. Ohří).

³³ 0522, 2063 (Hradec Králové), 0794, 2784 (Praha 10), 1618 (Praha 3), 5306 (Český Krumlov), 2789 (Ostrava).

³⁴ 0774 (Praha 10), 5970 (Klánovice), 1437 (Kaplice), 1275 (Brno). Ojedinele zmínily děti i v obecné rovině obdiv k povaze Romů – 1853 (Frýdek-Místek), 1946 (Tábor), 5252 (Český Krumlov).

³⁵ 1888 (Kromčíž).

³⁶ 0442 (Praha 4), 5306 (Český Krumlov).

³⁷ 1241, 1403, 1417, 1418, 1474 (Kaplice), 0097 (Děčín), 2459 (Klášteřec n. Ohří), 0155 (Choceln), 1678, 1685 (Pardubice), 2034 (Hradec Králové), 2190 (Letohrad), 5327 (Český Krumlov), 1920 (Tábor), 6047 (Praha 3), 0361, 0364, 5774 (Praha 4), 0280, 0288 (Praha 5), 5803, 5831 (Praha 8), 5890 (Praha 9), 0729, 0787, 2707, 2714, 2708, 2722 (Praha 10), 1336, 1339 (Brno), 0871, 0853 (Olomouc), 2821 (Ostrava).

³⁸ 2198 (Letohrad), 2457 (Klášteřec n. Ohří), 2848 (Havířov), 5746 (Praha 7), 1817 (Frýdek-Místek).

(*kradou*),³⁹ vyvolávají konflikty,⁴⁰ jsou lhostejní k českému kodexu etiky,⁴¹ a také – v podání těchto kritizujících jednotlivců – jsou lehkomyslní⁴² a neteční.⁴³ Kladně a současně i záporně tedy děti vnímaly a vysvětlily velkorysejší přístup Romů k realitě života a obdobně i jejich vztah k práci. A příznačně obě tvrzení: Romové jsou pohodoví – jsou lehkomyslní, Romové odmítají pracovat⁴⁴ – jsou pracovití⁴⁵ zazněla téměř v rovnovážném poměru.

Tab. 3. Vize osobních vlastností a modelů chování romské populace

typ odpovědi	celkem	
	a	%
vlastnosti, vzorce chování	180	5,24
z toho:		
obdivované	88	2,56
odmítané	92	2,68

Protichůdné se ukázaly názory dětí na **intelektuální a kreativní schopnosti** Romů. Zatímco 18 z dotázaných jim odmítlo přiznat jakýkoliv talent, naopak 54 vyslovilo obdiv k osobitým vlohám, jimiž disponují. (Srov. tab. 4.) Širší obdiv budilo jejich hudební a pohybové nadání a v návaznosti i jejich osobitý projev při interpretaci hudby a tance. Výjimečně jednotlivci upozornili také na jazykový talent a vysokou schopnost sociální adaptability Romů. Byly to zejména děti vysokoškoláků, které tyto schopnosti viděly.

³⁹ Srov. např. výroky: *nikdo je nechytne* – 0332 (Praha 4), *umění krást* – 0363 (Praha 4), 0439, 5762 (Praha 4), 5711 (Praha 7), *kradou víc než Češi* – 5800 (Praha 9), 6020 (Praha 9), 5815 (Praha 8), 0728 (Praha 10), *nebojí se krást* – 0446 (Choceň), 2066 (Hradec Králové), 1411 (Kaplice), 0607, 0608, 0872 (Olomouc), 1135, 1224, 1238, 1340, 1357 (Brno), 1827 (Frýdek-Místek), 2346 (Bruntál), 2844, 5529, 5530 (Haviřov).

⁴⁰ Srov. např. výroky: *daj všem do obličej a nenechaj si nic líbit* – 0351 (Praha 4), 0926 (Opava), *věčně provokuj a bijí* – 2384 (Nový Jičín), *furt se bijí* – 2889 (Haviřov).

⁴¹ 1750 (Jindřichův Hradec), 2659 (Praha 5). Srov. též obecněji formulovaný výrok: *konají zle* – 0889 (Opava).

⁴² 1480 (Kaplice).

⁴³ 0145 (Choceň).

⁴⁴ Srov. např. výroky: *nepřizpůsobilost k práci* – 1236 (Brno), *záporný vztah k práci* – 1251 (Brno), 1358 (Brno), *líní jako prasátka* – 1514 (Velešín), 1668 (Pardubice), 2463, 2525 (Klášteřec n. Ohří), 2783 (Praha 10), *vyhýbají se práci* – 2310 (Bruntál), *nechtějí pracovat a být bohatý* – 2356 (Bruntál), *umění nepracovat* – 2809 (Ostrava), *nepracují a kradou* – 2844 (Haviřov).

⁴⁵ 0522, 2063 (Hradec Králové), 1618 (Praha 3), 0794, 2784 (Praha 10), 2789 (Ostrava), 5306 (Český Krumlov).

Tab. 4. Vize uměleckých a intelektuálních schopností Romů.

typ odpovědi	absolutně	v %
bez talentu a intelektu	18	0,5
jazykový talent	3	0,1
hudební a taneční talent	47	1,4
jsou inteligentní	4	0,1
celkem	72	2,1

Stejně rozporně vyznělo také ocenění **osobité kultury a životního stylu** Romů. Rovněž při tomto hodnocení jednotlivci, kteří upozornili na svébytnou kulturu a styl života romských spoluobčanů, v naprosté většině (ze 70%) formulovali svůj obdiv v pozitivním, nepochybným slova smyslu. (Srov. tab. 5.) Jako pozoruhodný fenomén zdůraznili kulturu Romů a jmenovitě opět jejich obzvláštní styl hudby a tance. Výjimečně někteří poukázali i na způsob zábavy a zvykové prvky tuto zábavu doprovázející.⁴⁶ V těchto fenoménech spatřovali, vyjádřeno slovem jedné dívky, pravou *romskost*. V emocionálním pohledu na minulost olašských Romů pak celkem osm dětí vyzdvihlo také romantiku kočovného života,⁴⁷ tedy v jejich představách záhadnou romantiku života svobodného, volného, ničím neomezovaného a nespoutaného.

Ve srovnání s těmito obdivnými stanovisky pouze malá skupina dětí formulovala své výhrady k životnímu stylu Romů. Budovala je na komparaci českého a romského kulturního modelu. Z těchto pozic zpochybnila Čechům nepochopitelné soustředění pozornosti Romů k aktuální přítomnosti, vyjádřeno slovy dětí jejich *lehkost žití, myslí na dnešek, neuvažují, co bude zítra*,⁴⁸ způsob jejich života jako takový,⁴⁹ avšak především jejich údajný ambivalentní vztah k pořádku a hygieně.

Představa nedostatečného smyslu pro pořádek a hygienu jako skupinové charakteristiky se dostala v pohledu dětí do významově odlišné polohy. Zatímco výhrady k míře pořádnosti byly vždy vztaženy adresně ke způsobu

⁴⁶ 0232 (Litoměřice), 2027 (Tábor), 1537 (Bruntál), 2804 (Ostrava), 2706 (Praha 10).

⁴⁷ 0093 (Děčín), 0855 (Olomouc), 1763 (Jindřichův Hradec), 2085 (Tábor), 2175 (Letohrad), 2284 (Sokolov), 5630 (Praha 7), 5798 (Praha 8).

⁴⁸ 1639 (Jindřichův Hradec), 5635 (Praha 7).

⁴⁹ Srov. např. výrok: *mají svůj styl, ale nelíbí se mi* – 5679 (Praha 7), 0730 (Praha 10), 1679 (Pardubice), 2290 (Sokolov).

bydlení,⁵⁰ výhrady k hygieně děti formulovaly nekonkrétně. Konstruovaly je výlučně na obecně xenofobním hodnotícím stereotypu *cizího*, tedy toho, který je pro nás *neznámý* a proto *nečistý*.⁵¹ Výhrady k hygieně vyjadřovaly vztah nepřijetí a nikoli reflexi vlastní zkušenosti. Navíc z hlediska celého souboru dotázaných zůstala tato tvrzení naprosto marginální. (Srov. tab. 5.)

Tab. 5. Vize kultury a životního stylu Romů.

typ odpovědi	a	%	a	%
obdiv:				
ke kultuře	19	0,55		
ke stylu hudby a tance	28	0,81		
stylu života	8	0,23		
ke zvykovým tradicím	4	0,12		
k jazyku	8	0,23		
ke kočování	8	0,23	celkem	75 2,2
odsudek:				
nepořádku	15	0,44		
nedostatku hygieny	12	0,35		
styl života	4	0,15	celkem	31 0,9
celkem				106 3,1

Jedním z oceňovaných kladných rysů, které děti na Romech našly, byla **vnitřní soudržnost** romské společnosti – v postojích dotázaných dětí nahlížená jak v souvislostech rodiny,⁵² tak v souvislostech romských lokálních komunit a romského etnika jako takového. (Srov. tab. 6.) Diskurs mezi různými romskými skupinami žijícími v ČR tedy děti neregistrovaly. Pro ně Romové tvoří jedolitou vnitřně hluboce provázanou společnost, která *drží při sobě, stojí za sebou*. V souvislostech rodinných vazeb děti docenily, že Romové respektují *rodinná pouta* a pečují o nejstarší

⁵⁰ 0316 (Hradec Králové), 2109, 2153 (Kutná Hora), 2082, 2083 (Tábor), 0612 (Olomouc), 1363 (Brno), 1816 (Přídek-Místek), 1899 (Kroměříž), 2385 (Nový Jičín), 0327 (Praha 4), 2684, 2688 (Praha 10).

⁵¹ 0447, 0448 (Praha 4), 5886 (Praha 9), 1218 (Brno), 1641 (Pardubice), 2121 (Kutná Hora), 2292 (Sokolov), 5271, 5276, 5279 (Český Krumlov), 5500, 5572 (Havířov).

⁵² 1855 (Přídek-Místek), 1950, 2080 (Hradec Králové), 2677, 2691, 2718; 2719 (Pardubice).

generaci.⁵³ V souvislostech společnosti a úlohy romské elity v ní pak zdůrazňovaly, že *i když mají problémy, řeší je spolu*,⁵⁴ že *ti slušní se staví za všechny Romy*,⁵⁵ že *stojí při sobě, i když o tom druhým vědí co je zač*,⁵⁶ že *se staví za svůj národ, i když za to i někdy tvrdě zaplatí*.⁵⁷ Soudržnost Romů děti vnímaly jako vysoce pozitivní hodnotu, i když ve svém důsledku její poznání nese v sobě bariéry jak otevření se romské skupině, tak vstupu do ní.

A příznačně tento rys romských komunit téměř nezmiňovaly děti vysokoškolačů.

Tab. 6. Obdiv k romské soudržnosti.

typ odpovědi	a	%
soudržnost:		
nespecifikovaná	23	0,67
rodin	10	0,29
společnosti	10	0,29
celkem	43	1,25

Fyzický vzhled Romů upoutal pozornost 89 dotázaných (2,6 %). Zareagovali trojím způsobem: chválou, odsudkem a žertem. Pro více než polovinu dětí, které daly přednost hodnocení fyzického vzhledu před ostatními charakteristikami, jsou Romové lidé hezcí (56 %), kdežto pouze 13 je označilo za nehezké (14,6 %). Zcela výjimečným předmětem obdivu se staly oči, chrup a vlasy Romů.⁵⁸ Obdiv i kritiku vzbudila naopak především jejich pleť. Byla opakovaně uznána za krásnou ve své snědosti a také v jemnosti.⁵⁹ Pouze pro osm jednotlivců se stala terčem intolerantních výpadů – pak vždy byla nazvána černou.⁶⁰

⁵³ Srovnej např. výroky: *Drží spolu, u nich se nestane, že by dali své rodiče do domova důchodců* – 2173 (Letohrad), *Dokážou se postarat o své staré rodiče* – 2305 (Bruntál).

⁵⁴ 1399 (Kaplice).

⁵⁵ 1906 (Kromčářž).

⁵⁶ 1338 (Brno).

⁵⁷ 0750 (Praha 10).

⁵⁸ Oči a zuby zmínily dvě dívky, vlasy *holek* dva chlapci.

⁵⁹ Obdiv k barvě pleti vyslovilo 35 dotázaných, k jemnosti kůže tři. Sedm dětí deklarovalo, že Romové jsou krasavci a jeden žák označil vzhled Romů za *standardní*.

⁶⁰ Z osmi dětí, pro které se barva pleti Romů stala terčem intolerantních výpadů, celkem pět označilo fyzický vzhled Romů za *odporný*.

Tab. 7. Stanovisko k fyzickému vzhledu Romů.

typ odpovědi	a	%
obdiv	50	1,45
kritika	13	0,38
žert	26	0,76
celkem	89	2,59

Také všechny žerty, jejichž předmětem byl fyzický vzhled Romů, operovaly snědou barvou pleti. Jako výhodu uváděly: Romové se *nemusí opalovat* (13), *nejsou vidět ve tmě – v noci* (8), *mají ochranné zbarvení* (1) a *nemusí se mýt* (1). Tón žertů naznačoval recesi – nepřecházel do černého humoru. Použití vtipu namísto vlastního výroku se stalo typické pro žáky určitých tříd ze tří lokalit výzkumu: z Litoměřic, Klášterce nad Ohří a Prahy-Smíchova. Zde tedy zřejmě patřil k folklóru třídních skupin.⁶¹

Postavení Romů v ČR a jejich postoj k většinové české společnosti zohlednila ve svých odpovědích skupina 131 dětí, tedy 3,8 % dotázaných. V rozporu se vstupními předpoklady děti, které tak učinily, přistupovaly k Romům se značnou vstřícností a pochopením pro jejich pozici v občanské společnosti ČR. Postavení Romů tito 13 a 14 let staří žáci hodnotili ze čtyř úhlů pohledu. Jedni Romy nazírali jako občany, kteří si uchovávají svou etnickou identitu. Pak vyslovovali nejen obdiv, že dokáží žít v nevstřícném prostředí a mají odvahu se s tímto prostředím trvale vyrovnávat, ale také obdiv, že se dokáží bránit a prosazovat své požadavky. Druzí viděli Romy jako pasivní oběti, které neodporují bezpráví a jsou neteční k intolerantním náladám. Třetí akcentovali jejich snahu přizpůsobit se.⁶² Čtvrtá, početně nevýrazná, skupina naproti tomu vyslovila kritiku některých Romů pro jejich agresivitu,⁶³ snahu zneužívat sociální výhody ČR⁶⁴ a tendenci účelově slovně napadat a odsuzovat její občanskou společnost.⁶⁵ Nutno ovšem konstatovat,

⁶¹ Výjimečně zazněly žerty i od dětí z dalších lokalit. Ve vyšším počtu se k této formě odpovědi uchýlily dívky.

⁶² 0440 (Praha 4), 2623 (Praha 5), 6012 (Praha 9), 0741 (Praha 10), 0161 (Choceň), 1721 (Pardubice), 1462 (Kaplice).

⁶³ 0362 (Praha 4), 2546 (Praha 5), 1436 (Kaplice), 5288 (Český Krumlov), 1529 (Bruntál).

⁶⁴ 0427 (Praha 4), 5903 (Praha 9), 2739 (Praha 10), 1936 (Tábor), 2296 (Sokolov), 0519, 1919 (Hradec Králové), 0564 (Olomouc), 1858 (Frýdek-Místek), 2314 (Bruntál), 2390, 2393 (Nový Jičín), 2842 (Havířov).

⁶⁵ 2176 – *že tu ještě vůbec jsou, když jsou pořád tak utlačováni* (Letohrad).

že tuto kritiku formulovalo pouze 18 dětí, tedy zhruba 0,5 % dotázaných. Mezi dětmi tedy stereotypy, dodnes běžně tradované v generaci dospělých, nefungují.

Naopak začíná se vytvářet stereotyp oběti, stereotyp, který přijímají ve vyšším podílu děti z některých měst s nižším zastoupením romského obyvatelstva (Letohrad, Jindřichův Hradec, Kaplice, Klánovice, Opava).

Intenzitu vstřícnosti dotázaných k Romům dokládají některé koloritní výroky. Obdivuji: *možná to, že tu s náma tak dlouho vydrželi* (2682 – Praha 10), *mají svobodu a právo jako my s bílou pleť, jak to zvládaj* (1475 – Kaplice), *odvahu při našem potlačování* (5943 – Klánovice), *že vydrží mezi námi* (2184 – Letohrad), *že zvládaj furt ty urážky od arogantních Čechů, ale všichni nejsou dobrý* (6049 – Praha Žižkov).

Tab. 8. Reflexe vztahu Romů k ČR a české společnosti.

typ odpovědi	a	%
dokáží žít v ČR	29	0,85
mají odvahu zůstat v ČR	10	0,29
brání se nenávisti	23	0,67
snášejí bezpráví	43	1,25
chtějí se přizpůsobit	7	0,20
chtějí rovnoprávnost	1	0,03
využívají ČR	18	0,52
celkem	131	3,81

Výzkum, situovaný na počátek června 1998, se rámcově kryl s dobou počátku intenzivního **vystěhovalectví** romského obyvatelstva z ČR – v tom čase směřujícího především do Kanady a Velké Británie. I reflexi tohoto trendu děti zaznamenaly (s výjimkou dětí vysokoškoláků). Jejich reakce byla překvapivě sevřená. Znamenala ve většině buď prosté konstataování faktu nebo slovně vyjádřený jednoznačný obdiv – k odvaze odejít, odvaze založit v neznámé *vyspělé* zemi novou existenci,⁶⁶ k odvaze cestovat přes oceán, ke smyslu pro emigraci.⁶⁷ Pouze několik jednotlivců

⁶⁶ 0104 (Děčín).

⁶⁷ 0817 (Olomouc).

vyslovalo nesouhlas – zdůvodněný pro pisatele nepřijatelným tvrzením o chudobě Romů v ČR⁶⁸ a jeho obavou z návratu emigrantů po neúspěchu v nově zvoleném domově.⁶⁹ A jen šest jiných formulovalo přání posílit emigrační vlnu.⁷⁰ Tito jednotlivci se již ovšem v podstatě zařadili mezi tu skupinu, která otevřeně deklarovala své intolerantní postoje.

Tab. 9. Reflexe emigračního pohybu romského obyvatelstva.

typ odpovědi	a	%
obdiv k emigraci	17	0,49
nesouhlas s emigrací	4	0,12
přání emigrace	6	0,17
celkem	27	0,78

Pozice nesnášenlivosti a vstřícnosti

Otevřeně deklarovanou **toleranci** k romskému obyvatelstvu vyslovalo pouhých 13 dětí, tedy 0,3 % dotázaných. Naproti tomu otevřeně deklarovanou **intoleranci** naformulovala skupina 88 dětí, skupina nezanedbatelná, i když představovala 2,6 % dotázaných. Tyto děti tedy cíleně nesplnily zadání otázky. Otázka je vyprovokovala k odporu, slovní hrubosti a výpadům. Téměř polovinu neomluvitelných intolerantních výroků tvořily v českém prostředí běžné nadávky, které určitá část 13 a 14 let staré mládeže zařazuje do jazykové komunikace své generační skupiny. Další skupinu intolerantních výroků představovala nepodložená sumarizující označení Romů jako občanů, kteří jsou nositeli závažné trestné činnosti (*gangsteři, zločinci*). Nelze však zastírat, že 32 dětí (1,0 %) volalo po odchodu Romů z ČR,⁷¹ po jejich izolaci,⁷² uvěznění⁷³ a dokonce odstranění.⁷⁴ A co

⁶⁸ 0336 (Praha 4), 2228 (Choceň).

⁶⁹ 2840 (Havířov), 6172 (Praha 8).

⁷⁰ 1431, 1459 (Kaplice), 1976 (Tábor), 2303, 1535 (Bruntál), 5747 (Praha 7).

⁷¹ 1486 (Kaplice), 2283 (Sokolov), 2513 (Kláštorec n. Ohří), 0142, 0163, 2233 (Choceň), 2093, 2161 (Kutná Hora), 1328 (Brno), 1847 (Frýdek-Místek).

⁷² Srovnej např. výroky: *vypískat z celého života* – 5501 (Havířov), *neměly by existovat* – 0536 (Hradec Králové).

⁷³ 2098 (Hradec Králové), 2267 (Sokolov), 2794 (Ostrava), 1897 (Kroměříž).

⁷⁴ Srovnej např. výroky: *zabila bych je všechny* – 0812 (Olomouc), *drzost, že žijí* – 1178 (Brno), 1179 (Brno), *měli by umřít do jednoho* – 1289 (Brno), 1301 (nakreslen kříž) (Brno), *měli by spáchat hromadnou sebevraždu* – 1690 (Pardubice), *postřílel bych je* – 2247 (Choceň), *vyhubit* – 5773 (Praha 4), *jsou dobří muzikanti, jinak bych je pozabíjel* – 5267 (Česká Líšeň), 1897 (Kroměříž).

je neméně závažné, sedm z těchto dětí (0,2 %) dokonce použilo k vyjádření svého názoru hesla, která jsou v českém prostředí spojována s nacistickou propagandou a s aktivitami nacistů v průběhu holocaustu.⁷⁵ Inspirojící vzor těchto výroků jednoznačně nutno hledat u extremistických uskupení. Všech zmíněných 32 dětí totiž příznačně v jiných otázkách deklarovalo své sympatie k nim. Avšak nejen pozice této malé 32 členné skupiny jsou varující. Vážně nutno brát i výroky těch dětí, které se uchýlily k xenofobním nadávkám.

Tab. 10. Deklarované intolerantní postoje vůči Romům.

typ odpovědi	a	%
výhrady k početnosti	7	0,20
nadávky	39	1,13
požadavek opuštění ČR	11	0,32
uvěznění	3	0,09
likvidace	15	0,44
izolace	1	0,03
obvinění z násilných činů	8	0,23
agrese proti Romům	4	0,12
intolerance celkem	88	2,56

Pro úplnost pohledu na pozice deklarované intolerance nutno přiřadit do skupiny těch, kteří intoleranci deklarovali i děti, které se vyslovily pro posílení emigračního pohybu Romů (již zmíněných 6) a ty, které označily Romy za *černé* nebo za lidi s *černou barvou pleti* (již zmíněných 8). Výklad použití žertu jako odpovědi je nejednoznačný. Pokud bychom ho přijali jako pozici zjevné a cílené intolerance, což je vzhledem k tónu žertů i vzhledem k českému jazykovému prostředí sporné, počet chlapců a dívek, kteří vyjádřili intoleranci – by vzrostl na 128 (tzn. 3,7 % ze všech, kterým byl předložen dotazník a 5,3 % z těch, kteří nějakou odpověď naformulovali).

Nutno však zdůraznit jednu významnou skutečnost. V podstatě výjimečně a naprosto ojedinele zazněly intolerantní výpady poukazující na

⁷⁵ Srov. např. výrok: *do plynu, nejsem rasista* – 1948 (Hradec Králové), 1944 (Hradec Králové), 5281 (Český Krumlov), 5714, 5732 (Praha 7), 5930 (Klánovice), 1861 (Iřýdek-Místek).

početnost romské populace v ČR. Ta dotázaným nevadí, a to v zásadě v žádné z městských lokalit, které se staly předmětem výzkumu. A zde začíná pozice samozřejmosti soužití a občanské tolerance.

Tab. 11. Otevřeně deklarované tolerantní a intolerantní postoje vůči Romům. Názory chlapců a dívek.

typ odpovědi	celkem		z toho					
	a	% ¹	chlapců		dívek		neuveldi	
			a	% ¹	a	% ¹	a	% ¹
tolerance	13	0,38	3	0,19	10	0,60	-	-
intolerance	88	2,56	49	3,04	26	1,55	5	3,22

Poznámka: ¹ Vždy z počtu všech chlapců, dívek, neuveldi.

Neznalost, lhotejnost či nezájem?

Dosud jsme hovořili o postojích těch dotázaných dětí, které buď dotaz jakýmkoli způsobem odmítly, nebo svůj názor na Romy konkrétně formulovaly. Prvé se na souboru dotázaných podílely 34,9 %, druhé 22,3 %.⁷⁶

Stanoviskem rozhodujícího počtu dotázaných dětí se však stalo obecně formulované konstatování: na romské populaci *nic* neobdivuji. Prostými výroky *nic, nic neobdivuji, není co obdivovat* odpovědělo celkem 1 369 dětí, tedy 39,8 % dotázaných. (Srov, tab. 12.) Většina k vyjádření své pozice nepotřebovala další komentář.

Pouze nemnozí jednotlivci toto strohé tvrzení doplnili vysvětlujícími argumenty, a to argumenty tří typů. První argumentace zněla *neobdivuji nic, ale nejsem rasista*, druhá *neobdivuji nic, ale možná se to změní, a třetí neobdivuji nic – jsou hrozní*.⁷⁷

Řada dětí ovšem k proklamaci svého nezájmu o obdiv k Romům a k manifestaci svého odmítavého postoje k nim použila výrok *nemám je rád*.⁷⁸ K tomuto emotivnímu vyjádření se uchýlilo 56 dětí (1,6 %), vesměs dětí, které v jiných odpovědích dotazníku neukázaly intolerantní názory.

⁷⁶ Do kategorie jiné bylo zařazeno 31, tzn. 0,9% odpovědi.

⁷⁷ Srov. např. výrok: *Od té doby, co mě napadla romská skupina, nic – 2081 (Hradec Králové), nic, že jsou správně debilní – 2760 (Praha 10), úplně nic, velký frajeři – 2665 (Praha 5), nic, jsou k smíchu – 2526 (Klášteřec n.Ohří), nic, jsou hrozní – 1388 (Brno), 857 (Plomouc).*

⁷⁸ Škála výroků, která vyjadřovala osobní neoblíbu Romů, byla ovšem rozmanitá. Srov. např. výroky typu: *rasista nejsem, ale moc je v lásce nemám – 1549 (Bruntál), nemám je moc v oblíbení, bojím se jich – 1481 (Kaplice), jsou to blbci, nic, nesnáším je – 0146 (Choceř), nemám je ráda kvůli tomu, jak se chovají – 2449 (Nový Jičín), nelíbí se mi a nemám je ráda – 1988 (Tábor), vůbec mě nezajímají a nemám je ráda – 5288 (Český Krumlov).*

Přesto i tento postoj naznačuje vyhraněný vztah k soužití. I když není útokem ani nezpochybněním postavení Romů v ČR, je výrazem jednoznačné nepřízně, xenofóbního odstupu a etnofóbních bariér.⁷⁹

Tab. 12. Absolutní a nulový obdiv k romské populaci. Názory chlapců a dívek.

charakteristika odpovědi	celkem		z toho					
			chlapců		dívek		neuedli	
	a	%	a	%	a	%	a	%
obdivuji vše	7	0,2	6	0,4	1	0,0	–	–
obdivuji něco	10	0,3	6	0,4	4	0,2	–	–
nemám je rád	56	1,6	20	1,2	36	2,1	–	–
neobdivuji nic	1.369	39,8	702	43,5	616	36,9	51	32,9

Poznámka: $\frac{1}{100} \% = \text{počet všech} - \text{chlapců} - \text{dívek} - \text{neuedli}$.

Početnost dětí, které deklarovaly pozice *neobdivuji nic a nemám je rád*, nutí z hlediska pozitivního dialogu k vážnému zamyšlení. Dokládá rozsah neznalosti, nezájmu, lhostejnosti a přezíravosti. Intenzita těchto postojů k romským spoluobčanům, postojů které jsou ve své podstatě svazující, vyplynula i ve srovnání týchž stanovisek vyjádřených vůči Američanům, Čechů, Švédům a Vietnamcům. (Srov. graf 3.)

Rozlišující závislosti zastávaných postojů

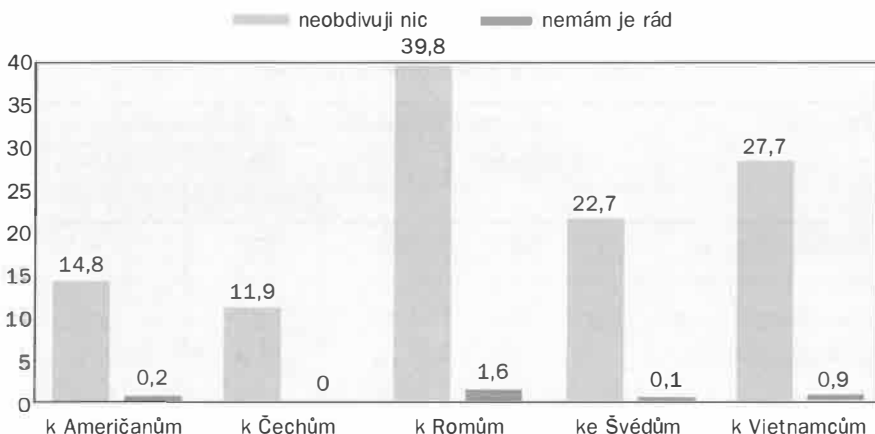
Již v předchozím výkladu jsme naznačili některé odlišnosti v postojích dívek a chlapců, v postojích dětí různých lokálních a socio-kulturních východisek. Souhrnně jsme si položili otázku, jak tato východiska ovlivňují vztah k romským spoluobčanům v základních zjištěných pozicích: 1. v pozici ignorování – tabuizování dotazu, 2. v pozici kulturní rovnocennosti, 3. v pozici intolerance a tolerance, 4. v odmítnutí možnosti obdivu k Romům a 5. v reflexi jejich způsobu života a kultury.

Vliv **etnických východisek** se nepodařilo přesvědčivě prokázat. Mohli jsme pouze konstatovat absenci deklarovaných vstřícných postojů u dětí jiných než českých a slovenských otců,⁸⁰ vyšší sklon k tabuizování

⁷⁹ Protipólnou pozici bezvýhradného obdivu vyslovilo pouze 7 dětí (0,2 %) a pozici limitovaného obdivu obsaženou ve výrocích obdivuji něco, obdivuji je, ale něco ne jen 10 dětí (0,3 %).

⁸⁰ Z hlediska etnických východisek bariéry ve vztahu k Romům doložily výroky *neobdivuji nic*. Ve vyšší míře je formulovaly děti Poláků (44,4%), Rusů (45,5%) a Vietnamců (75 %). Naopak romské, české (38,3%) a slovenské (37,1%) děti je prokázaly ve výrazně menším podílu.

Graf 3. Odmítnutí obdivu k Američanům, Čechům, Romům, Švédům a Vietnamcům v %
3.348 = 100 %

mezietských vztahů u dětí slovenských otců a intoleranci vůči Romům jako typický postoj dětí Vietnamců. Výpovědní hodnotu těchto konstatování ovšem omezuje nízké procentuální zastoupení dětí z jiných než českých a slovenských rodin ve sledovaném souboru.

Sociální východiska dětí, měřená dosaženým vzděláním otce a jeho socioprofesionálním zařazením, rozlišila stanoviska a postoje dětí v ohraničené míře. Výrazněji se profilyvaly pouze děti vysokoškolsky vzdělaných otců a částečně otců středoškolsky vzdělaných. (Srov. tab. 13 a 14.)

Vysokoškolské rodinné prostředí vede k větší odvaze formulovat vlastní názory na mezietské soužití. Podněcuje na jedné straně vyšší vnímání intelektuálních schopností Romů, jejich kreativity, otevírá prostor pro hledání kladných vlastností, pro docenění osobitostí jejich způsobu života a tradiční kultury. Vytváří také zázemí pro přijetí myšlenky kulturní rovnocennosti jako východiska v mezietských vztazích. Na druhé straně však překvapivě ve větší intenzitě ponechává místo formování intolerantních názorů a buduje u 13 a 14 let starých dětí smělost k jejich otevřenému vyjádření. Byly to právě děti z rodin vysokoškoláků, které ve vyšším podílu přímými výroky deklarovaly intoleranci. (Srov. tab. 13.) Ony také často hledaly negativní vzorce chování Romů. A pouze výjimečně hodnotily soudržnost romských komunit jako kladnou hodnotu jejich existence v ČR. Sociální klima vysokoškolských rodin tedy na jedné straně modeluje

vjem kulturní identity Romů, podněcuje diferencovaný přístup k nim, učí děti hodnotit je jako jednotlivce. Současně však na straně druhé dává prostor konkretizaci nepřijatelných xenofóbních a intolerantních nálad.

Tab. 13. Rozlišení některých pozic s ohledem na dosažené vzdělání otce dítěte – v % z té které kategorie

Typ pozice	pozici zastávaly děti otců s dosaženým vzděláním ¹			
	základním	odborným	středo- školským	vysoko- školským
ignorování dotazu	36,4	31,7	32,3	30,9
obdiv kreativity, život. stylu, tradic, kultury	3,0	3,1	2,7	5,4
soudržnost jako klad	1,5	1,5	1,4	0,6
tolerance ²	4,1	3,5	2,7	3,6
kulturní rovnocennost	1,9	2,0	2,4	3,1
obdiv vzhledu	1,9	0,9	1,1	15
přiznání kladných vlastností	2,2	2,2	2,1	3,8
přiznání záporných vlastností	4,8	3,6	1,7	4,1
intolerance výrokem ³	1,5	2,1 ⁴	2,6 ⁵	2,9
odsudek vzhledu	–	0,2	0,3	0,6
deklarace odstupu ⁶	1,1	1,6	1,4	2,1
odmítnutí obdivu	32,0	40,0	41,2	34,4
Počet dotázaných absolutně	269	948	1.313	796

Poznámky:

¹ Z celkového počtu 3.438 dotázaných žáků 8. tříd celkem 112 nevedlo vzdělání svého otce, odpovědělo *nevím, nemám otce*, nebo jeho existenci jinak zpochybnilo.

² Zahrnuty: přímé tolerantní výroky, výroky poukazující na diskriminaci Romů v ČR a výroky o odvaze Romů žít v ČR.

³ Zahrnuty: přímé výroky intolerance, výroky poukazující na početnost Romů v ČR.

⁴ V tom: intolerantní výroky 1,8%, poukazy na početnost 0,3%.

⁵ V tom: intolerantní výroky 2,3%, poukazy na početnost 0,3%.

⁶ Výroky typu *nemám je rád*.

Příčiny tohoto druhého trendu, který překračuje rovinu sociálního sebeochrání nejdřívejších vrstev ČR, nutno zvažovat.

Prostředí rodin, v nichž otec je středoškolák, vytváří naopak příznivé klima pro ukotvení pozic etnického izolacionismu a pro odmítání zodpovědnosti za chyby v česko-romské komunikaci. Děti středoškolsky vzdělaných otců sice méně často poukazovaly na osobitosti kultury Romů, méně často hledaly kladné i záporné osobní vlastnosti romských spoluobčanů, avšak v nejvyšším podílu odmítly cokoli na Romech obdivovat. (Srov. tab. 13.) Současně v nižší míře přiznávaly možné pochybení české společnosti ve vzájemných česko-romských vztazích. Také nově se tvořící vizi Roma – oběti akceptovaly nejméně. Ve srovnání s dětmi otců středoškoláků projevíly podstatně vyšší míru etnické tolerance děti otců se základním a odborným vzděláním.

Pozice dětí výrazně rozlišila příslušnost k **chlapecké** či **dívčí** skupině. Transparentně ovlivnila intenzitu vnímání Romů jako rovnocenných spoluobčanů. V této pozici se dívky ukázaly vstřícnější. Častěji deklarovaly stanovisko kulturní rovnocennosti vybudované na ideji, že v každé společnosti jsou lidé dobří a zlí (z ch. 1,0 % – z d. 2,3 %).⁸¹ V této pozici se dívky ukázaly vstřícnější. Častěji deklarovaly pozici kulturní rovnocennosti vybudovanou na ideji, že v každé společnosti jsou lidé dobří a zlí (z ch. 1,0 % – z d. 2,3 %).⁸¹ Častěji se přihlásily k vizi znevýhodnění Romů v ČR (*diskriminace, odvaha žít v ČR*: z ch. 2,3 % – z d. 3,9 %).⁸² Jedině dívky, byť v nevelkém počtu, Romům přiznaly vůli intelektuálního vzestupu (z d. 0,5 %). Častěji také vyjádřily povědomí o osobité kultuře, zejména hudbě, a o jazykových dovednostech Romů (z ch. 1,7 % – z d. 3,1 %). Současně ovšem dívky prokázaly větší míru bezradnosti jak odpovědět (*nevím* – z ch. 1,2 % – z d. 3,8 %).⁸³ Chlapci naopak více hledali záporné vlastnosti Romů (z ch. 3,7 % – z d. 1,6 %), upozorňovali na jejich nedostatečnou vzdělanost (z ch. 1,0 % – z d. 0,1 %) a formulovali intolerantní výroky (z ch. 3,0 % – z d. 1,6 %). Zejména však projevíly výrazně větší ten-

⁸¹ Naopak ideu rovnocennosti argumentovanou uvědomělou pozicí *jsme stejní, i jsme různí, ale rovnocenní*, a také odmítnutí otázky výrokem *bez komentáře* vyslovili chlapci a dívky v rovnovážném poměru. Nový v české společnosti dosud nevžitý, postoj k jiným, druhým přijímají v nerozlišující intenzitě. – Postoje chlapců a dívek se ovšem nerozlišily i v řadě dalších postojů. Ve stejném zastoupení ignorovali dotaz. Shodli se také v hodnocení fyzického vzhledu Romů, ve vizi nezákonnosti romské populace a v pohledu na její aktuální migrační pohyb. V zásadě se nerozešli ani v reflexi kladných vlastností, které Romům přiznali

⁸² Nevýrazně vyšší počet dívek deklaroval svou toleranci vůči Romům (ch. 0,1% – d. 0,4%).

⁸³ Více dívek se také uchýlilo k emotivnímu výroku *nemám je ráda* (ch. 0,7% – d. 1,3%).

Tab. 14. Rozlišení některých pozic s ohledem na sociální postavení otce dítěte¹ – v % z té které kategorie

Typ pozice	pozici zastávaly děti otců ²			
	dělníků ³	zaměstnanců ⁴	podnikatelů	nezaměstnaných a důchodců ⁵
ignorování dotazu	33,1	32,0	32,5	34,7
obdiv kreativity, život. stylu, tradic, kultury	3,9	4,5	4,5	5,0
soudržnost jako klad	2,8	1,1	0,9	1,7
tolerance ⁶	0,4	0,4	0,2	0,8
kulturní rovnocennost	3,2	1,9	2,2	3,3
obdiv vzhledu	1,1	1,2	1,3	5,0
přiznání kladných vlastností	2,1	2,7	2,3	1,7
přiznání záporných vlastností	3,9	1,7	3,2	1,7
intolerance výrokem ⁷	1,4	1,9	3,0	2,5
kritika vzhledu	–	0,3	0,3	–
deklarace odstupu ⁸	0,7	1,7	1,7	0,8
odmítnutí obdivu	38,0	39,5	37,8	34,7
Počet dotázaných absolutně	284	1.698	1.056	121

Poznámky:

¹ Sociální postavení otce dítěte definovaly samy výběrem z nabídnutých kategorií: dělník, zaměstnanec, podnikatel, člen družstva, svobodné povolání, důchodce, nezaměstnaný, nevím. Některé děti pak připsaly výrok *nevím, nemám otce*. Vyhodnocení dat výzkumu však naznačilo značnou nejasnost dětí v určování sociálního statusu svého otce. Uvedená data proto nutno brát pouze jako orientační. Srovnej pozn. 2–5 tabulky.

² Z celkového počtu 3 438 dotázaných žáků 8. tříd celkem 279 uvedlo jiné sociální postavení svého otce než dělník, zaměstnanec, podnikatel, důchodce, nezaměstnaný, neodpovědělo, nebo odpovědělo *nevím, nemám otce*.

³ Do kategorie dělníků děti vesměs zařazovaly manuálně těžce pracující otce bez kvalifikace. Otce pracující v kvalifikovaných dělnických profesích zařazovaly i do kategorie zaměstnanců. Potud je obraz zkreslený.

⁴ Do kategorie zaměstnanců zařazovaly děti i otce pracující v dělnických povoláních – podle logiky „jsou zaměstnaní“, „berou plat“ jsou tedy zaměstnanci.

⁵ Rada dětí nezaměstnaných otců je deklarovala jako důchodce – podle logiky „pobírají podporu“, „pobírají sociální důchod“ jsou tedy důchodci.

⁶ Zahrnuty: přímé tolerantní výroky, výroky poukazující na diskriminaci Romů v ČR a výroky o odvaze Romů žít v ČR.

⁷ Zahrnuty: přímé intolerantní výroky a poukazy na početnost Romů v ČR.

⁸ Výroky typu *nevím je rád*.

denci k odmítnutí Romů – k výroku *neobdivuji nic* (z ch. 702 – 43,5 % – z d. 616 – 36,9 %).

Třináct a čtrnáct let staří chlapi tedy naznačili menší ochotu hledat pozice vstřícnosti. Tento postoj je ve východiscích česko-romského dialogu odlišil od stejně starých dívek, které jsou mezietnickému dialogu otevřenější.

Postoje dětí k romskému obyvatelstvu, formulované jako osobní pozice, se výrazněji rozlišily i podle městských lokalit, kde děti žijí. I když výpovědní hodnotu tohoto zjištění opět problematizuje nestejný počet dotázaných dětí v jednotlivých lokalitách – zakotvený již ve výzkumném záměru, který budoval na analýze postojů žáků konkrétních tříd⁸⁴ – zachycené rozdíly jsou transparentní. Vystupují zejména u nejčastěji vyjádřených stanovisek: při *ignorování – tabuizování dotazu* a při *odmítnutí možnosti obdivu k Romům*. Jsou však prokazatelné také v *pozicích bariér a vstřícnosti a v reflexi kultury, způsobu života a modelů chování Romů*.

Již výše bylo konstatováno, že ignorování dotazu se ukázalo zjevnou záležitostí mezietnického přístupu dětí především z České Kamenice, Ostravy, Sokolova, Děčína a Pardubic. Zde všude neochota vypovídat o stanovisku k Romům byla pozicí rozhodující, pozicí více než 50 % dotázaných. Vstřícnost sdělit svůj názor, ať je jakýkoli, byla v těchto, avšak i v některých dalších městech,⁸⁵ u početných skupin 13 a 14 let starých dětí zmrazena. (Srov. Příloha, tab. III.)

Příslušnost k lokální společnosti města se výrazně podepsala i ve frekvenci odmítnutí možnosti cokoli na Romech obdivovat. Z více než 50 % výroky typu *neobdivuji nic, není co obdivovat* uvedly děti z Bruntálu (54,1 %), Nového Jičína (52,3 %), Chocně (53,7 %), Kutné Hory (51,3 %), Tábora (52,6 %) a Velešína (53,8 %) – tedy z měst, v nichž základní přístup k dotazu byl vstřícný. Vstřícnost k zodpovězení dotazu přinesla tedy zvýšení počtu těch, kteří deklarovali, že nespatřují na Romech nic hodného obdivu, a kteří nehledali jakoukoli alternativu pro jejich ocenění. (Srov. Příloha, tab. III.)

⁸⁴ Základní výzkumnou skupinou byla vždy konkrétní třída. Analýza stanovisek vycházela z této skupiny. Proto ve velkých městech byl k výzkumu vybrán větší počet tříd a škol. Jednotlivé třídy pak logicky neměly stejný počet žáků – reálných i přítomných při výzkumu. Metodiku výzkumu srov. Moravcová, M.: Výzkum ..., c. d. s. 143–146.

⁸⁵ Ve více než 40% podílu otázku zcela pominuly i děti z Havířova (43,3%) a Kroměříže (42,5%). Mezi 30% – 39,9% dětí dotaz ignorovaly děti z Jindřichova Hradce, Prahy 7, Prahy 4, Prahy 9.

Další stanoviska k romským spoluobčanům, které získaný materiál dovolil sledovat v souvislostech lokální určenosti, formulovaly v tom kterém městě zpravidla jednotlivci. Pouze výjimečně se některá stanoviska ukázala názorem málo početných skupin dětí.

Etnická nesnášenlivost a postojové bariéry vůči Romům – vyjádřené přímými intolerantními výroky, výhradami k početnosti Romů v ČR, kritikou jejich fyzického vzhledu a výroky typu *nemám je rád* – pouze ve čtyřech městech překročily hranici 9 % a v žádném z měst nepřesáhly hranici 14,0 % dotázaných. V nejvyšší intenzitě zazněly od dětí z Litoměřic (13,7 %), Kutné Hory (11,3 %), Chocně (9,6 %) a Brna (9,5 %). Naopak takto projevená nesnášenlivost a odstup zcela absentovaly ve výrocích dětí z Děčína, Jindřichova Hradce a Letohradu. Také etnická otevřenost – vyjádřená deklarovaným postojem tolerance, úvahami o diskriminaci, o odvaze Romů žít v ČR a pozicemi kulturní rovnocennosti⁸⁶ – zůstala stanoviskem jednotlivců. Formulovaly ji zejména děti z Českého Krumlova (12,5 %), Kaplice (11,0 %), Kutné Hory (10,2 %), Letohradu (13,2 %), Prahy 8 (9,6 %), 10 (8,8 %), 5 (8,2 %), Klánovic (8,2 %) a Olomouce (9,0 %). Nezazněla od dětí z České Kamenice a Kroměříže.⁸⁷ (Srov. Příloha, tab. IV.)

V naprosté většině sledovaných měst jednotlivci z řad dotázaných dětí vyslovili souběžně vstřícná i odmítavá stanoviska k romským spoluobčanům. Názorová polarita tedy fungovala jako přirozený korektiv postojové hladiny. Přesto se poměr obou stanovisek u dětí z určitých lokálních prostředí rozevřel. Otevřená vstřícnost výrazně převládla v Českém Krumlově, Jindřichově Hradci, Letohradu, Olomouci a v obvodu Prahy 5 a 8⁸⁸. Naproti tomu počet jednotlivců, kteří projevili postojové bariéry, xenofóbní nálady a intoleranci, výrazněji převážil pouze v České Kamenici, Litoměřicích, Brně a Kroměříži. (Srov. Příloha, tab. IV.) Poměr vstřícných a nesnášenlivých výpovědí naznačil, že mezi dětmi staršího školního věku intolerance jedněch vyvolává v neřízeném procesu obranné tolerantní pozice druhých. Naznačil však současně, měřeno postoji dotázaných, vznikání tří modelů lokálních postojů k intoleranci vůči Romům: postoj

⁸⁶ V kategorii rovnocennost jsou zahrnuty: a. výroky typu *nelišíme se*, b. výroky typu *jsou dobří i zlí, můžeme hodnotit jen člověka*, c. výroky typu *bez komentáře*. – Z. více než 2,5 % tyto výroky vyslovily děti z Brna (3,7 %), Českého Krumlova (6,2 %), Olomouce (4,2 %), Bruntálu (3,6 %), Kaplice (3,3 %), Kutné Hory (6,3 %), Letohradu (3,7 %) Tábora (2,6 %), Prahy 4 (3,0 %), 5 (3,1 %) a 8 (3,4 %).

⁸⁷ V Kroměříži opačnou pozici vyslovili tři žáci. Pozici deklarované intolerance formuloval jeden žák, dva druhí použili formulace *nemám je rád*.

⁸⁸ Výsledky z Prahy 10 a 5 ovlivnil výzkum realizovaný na školách s cíleným programem výchovy k toleranci.

přijímající intoleranci, postoj lhostejný a postoj intenzívně obranný. Poměr vstřícných a nesnášenlivých výroků se tak ukázal jedním z výrazných indikátorů míry etnické otevřenosti vůči romským spoluobčanům. Nikoli však indikátorem jediným.

Na otevřenost dětí z určitých lokalit k česko-romskému porozumění lze usuzovat z hodnotícího přístupu k osobním vlastnostem a vzorcům chování, které děti Romům připsaly a vnímaly jako jejich charakteristiky. Kladné osobní vlastnosti ve vyšším podílu zdůraznily děti z Českého Krumlova, tří obvodů Prahy (7, 10,⁸⁹ Klánovice) a Letohradu, vlastnosti definované jako zápory naopak děti Jindřichova Hradce, Opavy, Prahy 4 a 5. (Srov. Příloha, tab. V.) V žádné ze sledovaných lokalit však kritika nezazněla od více než 3,8 %. Vazba mezi kritikou chování a jednání romských spoluobčanů a deklarovanou intolerancí se v kontextu lokálních nálad neukázala přímočará. Kritické postřehy formulovaly i děti z lokalit kde jiné děti ve vyšším podílu proklamovaly svou otevřenost a toleranci (např. Jindřichův Hradec).

Reflexe fyzického vzhledu Romů zůstala ve všech sledovaných lokalitách záležitostí okrajovou, pokud nechyběla vůbec. A v zásadě všude vyzněla ve prospěch obdivu.⁹⁰ Antropologické rysy Romů nepřekážejí komunikaci. Jako terč kritiky je ne zvolily ani děti z řady měst, v nichž početněji zazněla intolerantní stanoviska (Bruntál, Česká Kamenice, Tábor, Kaplice, Sokolov). (Srov. Příloha, tab. VI.)

Četnost výroků o osobitosti kultury, způsobu života a tradicích romského obyvatelstva ve většině měst nedosáhla velkého rozptylu. Shodná byla i kladná hodnocení. Vyslovila je naprostá většina těch, kteří tyto kulturní fenomény zmínili.⁹¹ Reflexe způsobu života a kultury Romů však výrazněji poznamenala pouze výpovědi dětí z Českého Krumlova (12,8 %), Nového Jičína (12,0 %), Prahy 5 (8,1 %) a Klánovic (6,8 %). V souvislosti s romským obyvatelstvem zazněla tedy ve vyšším podílu z měst, kde fungují osvětové programy k posílení mezietnické komunikace, nebo kde realizace výzkumu zaznamenala postoje dětí ze škol s cíleným programem

⁸⁹ V Praze 10 byl výzkum realizován na ZŠ, v níž probíhá výukový program zaměřený na výchovu k občanské toleranci.

⁹⁰ Pouze v Kutné Hoře obdiv i zpochybnění antropologických rysů Romů vyslovily shodně tři děti. V Praze 4, jako vůbec jediným ze sledovaných obvodů, převýšil počet výroků kritizujících (tři děti) počet výroků obdivných (dvě děti).

⁹¹ Negativní ohlas způsobu života Romů v četnosti 0,5% – 2,0% zazněl od jednotlivých dětí z Brna, Haviřova, Olomouce Bruntálu, Kroměříže, Hradce Králové, Sokolova, Tábora, Pardubic, Prahy 4, 8, 9, 10 a Klánovic, v četnosti 2,1% – 3,8% v Českém Krumlově a Kutné Hoře.

výchovy k etnické vstřícnosti.⁹² Naproti tomu vjem kultury a způsobu života jako osobitosti života Romů v ČR absentoval pouze ve výrocích dětí z České Kamenice a Kaplice. (Srov. Příloha tab. VII.)

Shrnutí

Analýza odpovědí žáků 8. tříd české základní školy z 25 měst Čech, Moravy a Slezska na položenou otázku *Co obdivuješ na Romech* přinesla následující poznatky platné pro lokality, v nichž byl výzkum realizován.

1. Přítomnost Romů v ČR je 13 a 14 let starou mládeží vynímána jako samozřejmost.

2. Budování vztahu dětí k Romům není záležitostí plošnou. Prozatím je tento vztah utvářen spíše prostřednictvím předávání kulturních a etnických stereotypů uvnitř rodiny než prostřednictvím masově šířených stanovisek. Nepodařilo se také prokázat zjevné podmiňující závislosti na socioprofesionální orientaci a úroveň vzdělání otce rodiny. Pouze sociální prostředí vysokoškolsky vzdělaných rodičů výrazněji sjednocuje pozice dětí. Vede na jedné straně k pozitivnímu vnímání kultury Romů, nechává však zároveň větší prostor vlivu intolerantních nálad.

3. Ideologie extrémních skupin ovlivnila sice část mládeže, avšak část minimální. Naopak početně významnější se ukázala skupina těch, kteří se nenechali strhnout a deklarovali pozici kulturní rovnocennosti.

4. Ty děti, které svůj obdiv k Romům zdůvodnily fakty z reality jejich života, ve své většině nalezly pozitiva.

5. V generační skupině dětí staršího školního věku se proměňují zakódované stereotypy Roma. Mízí např. obraz Roma nepoctivce a kořistníka a naopak rodí se obraz Roma oběti.

6. Pостоje dětí se globálně rozlišily s ohledem na jejich lokální příslušnost, tedy podle městských lokalit, v nichž žijí. Děti z měst SV Moravy, Děčína a České Kamenice ukázaly tendence nevyjadřovat se k mezietnickým a tedy i česko-romským vztahům. Děti z většiny měst východočeských, Českého Krumlova a Nového Jičína projevíly toleranci a vstřícnost k česko-romskému dialogu. Děti z Litoměřic, Sokolova, Kutné Hory, Chocně a některých obvodů Prahy a Brna naopak naznačily větší inklinaci k intoleranci.

⁹² Vliv školní výchovy byl patrný i u dětí z Ostravy (4,7 %), Jindřichova Hradce (4,2 %), Letohradu (4,8 %) Pardubic (3,8 %).

7. Vyšší tendence k intoleranci v určitých lokalitách vyvolávají proti-pólné tendence k toleranci, a to zřejmě v živelném procesu. V tomto střetávání vznikají tři modely lokálních reakcí dětí na intoleranci vůči Romům: postoj přijímající intoleranci, postoj lhostejný a postoj intenzívně obranný.

8. Programy výchovy k etnické toleranci, realizované na bázi školy a lokality (Praha 10, Český Krumlov, Nový Jičín), ovlivňují u dětí především schopnost vnímat Romy v kulturní osobitosti.

9. Svůj vztah k Romům budují 13 a 14 let staré děti na třech pozicích: a. na pozici kulturního relativismu a humanismu, b. na pozici uvědomovaného etnocentrismu (různé kvality) a c. na pozici lhostejnosti.

Za společensky nejvíce nebezpečný lze považovat nikoli agresivní etnocentrismus, jemuž podléhá relativně nepočenná skupina dětí, nýbrž tendence ke lhostejnosti a uzavření se do vlastní etnické skupiny. Zde vyrůstají neprůhledné bariéry vstřícného dialogu a vzájemného otevření se jednotlivých etnik, která žijí na území ČR. Nutno ovšem konstatovat, že tendenci k izolacionismu vůči Romům v rámci občanské společnosti ČR projevíly ve vyšší míře děti z jiných než českých a slovenských rodin.

Příloha

Tab. I. Dotázaní žáci 8. tříd podle okresu, lokality a pohlaví (absolutně)

okres	lokalita	celkem	žáci		
			chlapci	z nich: dívký	neuedli
Praha	Praha	971	437	476	58
	v tom:				
	Praha 3	52	23	25	4
	4	165	70	84	11
	5	98	37	57	4
	7	147	73	68	6
	8	104	47	51	6
	9	92	47	38	7
	P.-Klánovice	74	33	35	6
	10	239	107	118	14
Brno město	Brno	267	112	144	11
Bruntál	Bruntál	111	60	47	4
Český Krumlov	Český Krumlov	145	72	71	2
	Kaplice	91	38	53	-
	Velešín	39	21	18	-
Děčín	Česká Kamenice	45	28	17	-
	Děčín	49	23	25	1
Frydek-Místek	Frydek-Místek	89	33	53	3
Hradec Králové	Hradec Králové	151	74	72	5
Chomutov	Kláštorec nad Ohří	77	43	30	4
Jindřichův Hradec	Jindřichův Hradec	47	28	19	-
Karviná	Havířov	187	91	85	11
Kroměříž	Kroměříž	80	40	40	-
Kutná Hora	Kutná Hora	80	44	32	4
Litoměřice	Litoměřice	29	16	13	-
Nový Jičín	Nový Jičín	89	32	51	3
Olomouc	Olomouc	166	75	88	3
Ostrava	Ostrava	128	43	77	8
Opava	Opava	50	27	21	2
Pardubice	Pardubice	187	105	73	9
Sokolov	Sokolov	88	40	41	7
Tábor	Tábor	97	44	45	8
Ústí nad Orlicí	Choceň	95	48	41	6
	Letohrad	83	38	39	6
Celkem		3.438	1.612	1.671	155

Tab. II. Reflexe odlišnosti romské populace. Názory dívek a chlapců.

charakteristika	celkem		chlapců		z toho dívek		neuveld	
	a	%	a	%	a	%	a	%
neodpověděl	1.010	29,4	462	8,7	490	29,3	58	37,4
neobdivuje nic	1.369	39,8	702	3,5	616	36,9	51	32,9
neví	85	2,5	19	1,2	63	3,8	3	1,9
nezajímá se	13	0,4	5	0,3	6	0,4	2	1,3
deklarace kulturní rovnocennosti	85	2,5	31	1,9	53	3,2	1	0,6
nechce odpovědět	3	0,1	2	0,1	1	0,1	-	-
deklarace obdivu	17 ¹	0,5	12	0,7	5	0,2	-	-
deklarace antipatie	56	1,6	20	1,2	36	2,2	-	-
intolerance, tolerance	101	2,9	56	3,5	31	1,8	4	2,6
osobní vlastnosti,								
vzorce chování	180	5,2	- ²	- ²	- ³	- ³	- ⁴	- ⁴
umělecké, intelektuální								
schopnosti	72	2,1	- ²	- ²	- ³	- ³	- ⁴	- ⁴
kultura a životní styl	106	3,1	- ²	- ²	- ³	- ³	- ⁴	- ⁴
profese (16)	10	0,3	7	0,4	4	0,2	-	-
životní úroveň	10	0,3	5	0,3	3	0,2	2	1,3
fyzický vzhled	89	2,6	33	2,0	45	2,7	11	7,1
soudržnost Romů	43	1,2	14	0,9	29	1,7	-	-
vztah k ČR	131	3,8	51	3,2	77	4,6	3	1,9
emigrace	27	0,8	15	0,9	11	0,7	1	0,6
jiné	31	0,9	11	0,7	18	1,1	2	1,3
celkem	3.438	100,0	1.612	100,0	1.671	100,0	155	100,0

Poznámka:

¹ V tom bezvýhradný obdiv 7 dětí, obdiv vymezený 10 dětí.

² Celkem 167 chlapců, tzn. 10,5 %.

³ Celkem 183 dívek, tzn. 10,9 %.

⁴ Celkem 17 dětí, které neuveldly své pohlaví, tzn. 11,1 %.

Tab. III. Frekvence ignorování dotazu, odmítnutí obdivu a další odpovědi podle lokalit – v % (100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	z dotázaných žáků ¹		
	dotaz ignorovalo	odmítlo obdiv ²	použilo jiný typ odpovědi
Praha:			
3	11,5	48,1	40,4
4	32,7	32,7	34,6
5	21,4	43,9	34,7
7	30,6	40,8	28,6
8	20,2	43,3	32,7
9	34,8	38,0	27,2
10	21,3	45,2	33,5
Klánovice	28,4	31,1	40,5
Brno	23,6	41,6	34,8
Bruntál	16,2	54,1	29,7
Český Krumlov	13,8	7,2	49,0
Kaplice	22,0	39,6	38,4
Velešín	25,6	53,8	20,6
Česká Kamenice	77,8	13,3	8,9
Děčín	57,1	30,6	12,3
Frýdek-Místek	27,0	49,4	23,6
Hradec Králové	18,5	45,0	36,5
Klášterec nad Ohří	22,1	44,2	33,7
Jindřichův Hradec	31,0	38,3	30,6
Havířov	43,3	32,1	24,6
Kutná Hora	8,8	51,3	39,9
Kroměříž	42,5	41,3	16,2
Litoměřice	13,8	31,0	55,2
Nový Jičín	8,1	52,3	39,6
Olomouc	23,5	46,4	30,1
Ostrava	69,5	14,8	15,7
Opava	22,0	42,0	36,0
Pardubice	54,5	25,1	20,4
Sokolov	59,1	26,1	14,8
Tábor	22,7	52,6	24,7
Choceň	12,6	53,7	33,7
Letohrad	25,3	32,5	42,2

Poznámky:

¹ Vytříděny: tučně – hodnoty nad 50%, tučně kurzívou – hodnoty pod 15%.

² Výroky typu neobdivuji nic a výroky typu nemám je rád.

Tab. IV. Frekvence výroků vstřícnosti a odstupu podle lokalit¹ – v %
(100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	postoj			poměr			
	odstupu ¹ – z toho: intolerance	odstup	vstřícnosti – z toho: tolerance ²	rovno- cennost ³	vstříc- nost +	od- stup +	
Praha:							
3	6,7	5,7	1,0	5,7	5,7	–	+ 1,0
4	5,4	3,0	2,4	6,6	3,6	3,0	+ 1,2
5	3,0	1,0	–	8,2	5,1	3,1	+ 5,0
7	5,4	3,4	2,0	4,8	3,4	1,4	+ 0,6
8	5,8	1,0	3,8	9,6	3,8	5,8	+ 3,8
9	2,2	–	2,2	5,5	3,3	2,2	+ 3,3
10	2,1	0,4	1,7	8,8	6,3	2,5	+ 6,7
Klánovice	5,4	2,7	2,7	8,2	8,2	–	+ 3,5
Brno	9,4	6,0	3,4	4,8	1,1	3,7	+ 4,6
Bruntál	5,4	1,8	3,6	4,5	0,9	3,6	+ 0,9
Český Krumlov	4,2	3,5	0,7	12,5	6,3	6,2	+ 8,3
Kaplice	4,4	1,1	3,3	11,0	7,7	3,3	+ 6,6
Velešín	2,6	2,6	–	7,8	5,2	2,6	+ 5,2
Česká Kamenice	4,4	4,4	–	–	–	–	+ 4,4
Děčín	–	–	–	2,0	–	2,0	+ 2,0
Frýdek–Místek	6,7	5,6	1,1	3,3	2,2	1,1	+ 3,4
Hradec Králové	4,6	2,0	2,6	6,5	3,9	2,6	+ 1,9
Kláštepec nad Ohří	3,9	3,9	–	2,6	1,3	1,3	+ 1,3
Jindřichův Hradec	–	–	–	7,6	5,5	2,1	+ 7,6
Havířov	3,2	2,7	0,5	4,3	3,2	1,1	+ 1,1
Kroměříž	3,7	1,2	2,5	–	–	–	+ 3,7
Kutná Hora	11,3	10,0	1,3	10,2	3,9	6,3	+ 1,1
Litoměřice	13,7	13,7	–	6,9	6,9	–	+ 6,8
Nový Jičín	3,5	1,2	2,3	4,6	2,3	2,3	+ 1,1
Olomouc	2,4	1,8	0,6	9,0	4,8	4,2	+ 6,6
Ostrava	3,2	2,4	0,8	0,8	–	0,8	+ 2,4
Opava	2,0	–	2,0	6,0	4,0	2,0	+ 4,0
Pardubice	1,6	1,6	–	5,5	3,4	2,1	+ 3,9
Sokolov	4,5	4,5	–	2,4	1,15	1,15	+ 2,2
Tábor	5,1	4,1	1,0	2,1	1,05	1,05	+ 3,0
Choceň	9,6	5,4	4,2	6,4	4,3	2,1	+ 3,2
Letohrad	–	–	–	13,2	8,4	4,8	+13,2

Poznámky:

¹ Zahrnuty výroky intolerantní, výroky typu *nemám je rád*, výroky typu *je jich tu moc* a výroky kritizující fyzický vzhled Romů.

² Zahrnuty výroky deklarující toleranci, výroky poukazující na diskriminaci Romů a výroky o jejich odvaze žít v ČR.

³ Zahrnuty výroky typu *nelišíme se*, typu *jsou dobří i zlí* a typu *bez komentáře*.

Tab. V. Frekvence výroků o vlastnostech a vzorcích chování Romů podle lokalit – v % (100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	hodnocení		poměr hodnocení	
	negativní ¹	pozitivní	kladné +	negativní +
Praha:				
3	1,9	7,7	+ 5,8	
4	6,2	2,4		+ 3,8
5	4,1	2,0		+ 2,1
7	1,4	2,0		+ 0,6
8	3,8	4,8	+ 1,0	
9	2,2	2,2	–	–
10	2,5	4,6	+ 2,1	
Klánovice	–	10,8	+10,8	
Brno	4,5	1,1		+ 3,4
Bruntál	2,7	2,7	–	–
Český Krumlov	0,7	4,8	+ 4,1	
Kaplice	7,7	4,4		+ 3,3
Velešín	1,4	2,6	+ 1,2	
Česká Kamenice	–	–	–	–
Děčín	2,0	–		+ 2,0
Frýdek-Místek	1,1	2,2	+ 1,1	
Hradec Králové	2,0	3,3		
Klášterec nad Ohří	5,2	2,6		+ 3,4
Jindřichův Hradec	4,3	2,1		+ 2,2
Havířov	2,7	3,2	+ 0,5	
Kutná Hora	–	1,3	+ 1,3	
Kroměříž	–	–	+ 1,2	+ 1,2
Litoměřice	–	–	–	–
Nový Jičín	2,2	1,2		
Olomouc	3,0	0,6		+ 2,4
Ostrava	1,6	0,8		+ 0,8
Opava	2,4	–		+ 2,4
Pardubice	1,6	0,5		+ 1,1
Sokolov	–	–	–	–
Tábor	1,0	3,1	+ 2,1	
Choceň	2,1	1,1		+ 1,0
Letohrad	2,1	4,8	+ 2,7	

Poznámky: ¹ Zahrnuta vize negativních vlastností a poukazy na nepoctivost.

Tab. VI. Frekvence výroků o antropologickém vzledu Romů podle lokalit – v % (100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	hodnocení		poměr hodnocení	
	negativní	pozitivní	kladné +	negativní +
Praha:				
3	1,9	3,8	+ 1,9	
4	–	1,2	+ 1,2	
5	2,0	2,0	–	
7	0,7	2,7	+ 2,0	
8	1,0	–	–	+ 1,0
9	–	1,1	+ 1,0	
10	–	1,7	+ 1,7	
Klánovice	–	–	–	–
Brno	1,5	1,9	+ 0,4	
Bruntál	–	–	–	–
Český Krumlov	–	1,4	+ 1,4	
Kaplice	–	–	–	–
Velešín	–	–	–	–
Česká Kamenice	–	4,1	+ 4,1	
Děčín	–	–	–	–
Frýdek-Místek	1,1	1,1	–	–
Hradec Králové	0,65	1,3	+ 0,65	
Klášterec nad Ohří	–	3,9	+ 3,9	
Jindřichův Hradec	–	–	–	–
Havířov	–	1,1	+ 1,1	
Kutná Hora	–	1,3	+ 1,3	
Kroměříž	–	–	–	–
Litoměřice	3,4	6,9	+ 3,5	
Nový Jičín	–	3,5	+ 3,5	
Olomouc	0,6	0,6	–	–
Ostrava	–	0,8	+ 0,8	
Opava	–	8,0	+ 8,0	
Pardubice	–	1,1	+ 1,1	
Sokolov	–	–	–	–
Tábor	–	1,1	+ 1,1	
Choceň	1,1	2,1	+ 1,0	
Letohrad	–	4,8	+ 4,8	

Tab. VII. Frekvence obdivu kultury a způsobu života Romů v ČR podle lokalit – v % (100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	kultuře ¹	obdiv ke stylu života	tradicím ²	kritika stylu života ³
Praha:				
3	3,9	–	–	–
4	1,2	–	–	1,8
5	8,1	–	–	–
7	0,7	1,4	0,7	–
8	3,8	1,0	–	–
9	1,1	1,1	–	1,1
10	2,1	0,8	–	0,4
Klánovice	6,8	–	–	1,4
Brno	1,8	–	–	0,7
Bruntál	3,6	–	–	0,9
Český Krumlov	12,8	–	–	2,1
Kaplice	–	–	–	–
Velešín	–	2,6	–	–
Česká Kamenice	–	–	–	–
Děčín	–	–	2,0	–
Frýdek-Místek	3,3	–	–	–
Hradec Králové	1,3	0,7	1,3	2,0
Klášterec nad Ohří	5,2	–	–	–
Jindřichův Hradec	2,1	–	2,1	–
Havířov	1,6	–	–	1,1
Kutná Hora	3,8	–	–	3,8
Kroměříž	2,4	–	–	1,2
Litoměřice	–	–	1,4	–
Nový Jičín	11,8	1,2	–	–
Olomouc	1,2	–	0,6	0,6
Ostrava	3,1	–	1,6	–
Opava	2,0	–	–	–
Pardubice	1,6	1,6	–	0,5
Sokolov	2,3	1,1	1,1	1,1
Tábor	2,1	–	–	1,0
Choceň	2,1	1,1	–	–
Letohrad	3,6	–	1,2	–

Poznámka:

¹ Zahrnuje výroky o obdivu ke kultuře, hudbě, kreativitě a jazykové dovednosti Romů.

² Zahrnuje výroky o dějinách a zvykových tradicích.

³ Kritika kultury a tradic Romů nezazněla.

Tab. VIII. Bydlící obyvatelstvo české, slovenské a dalších národností v lokalitách výzkumu – v roce 1991

okres	lokalita	počet obyvatel absolutně	z nich bylo národnosti		
			české ^x	slovenské	jiné a neudané
			v %		
Praha	Praha	1,214.174	96,4	2,0	1,6
Brno	Brno	388.296	96,8	1,8	1,4
Bruntál	Bruntál	17.764	91,0	6,9	2,1 ¹
Č. Krumlov	Č. Krumlov	14.108	92,2	4,7	3,1 ²
	Kaplice	7.439	91,2	6,8	2,0
	Velešín	3.956	–	–	–
Děčín	Č. Kamenice	6.205	91,8	4,4	3,8
	Děčín	55.136	94,4	3,3	2,3 ³
FrýdekMístek	FrýdekMístek	65.029	91,4	6,1	2,5 ⁴
Hradec Kr.	Hradec Kr.	99.917	96,9	2,1	1,0
Chomutov	Klášterec n. O.	16.213	89,6	6,6	3,8 ⁵
Jindřichův H.	Jindřichův H.	21.822	97,3	1,7	1,0
Karviná	Havířov	82.297	86,0 ⁶	7,8	6,2 ⁷
Kutná Hora	Kutná Hora	21.561	96,7	2,1	1,2
Kroměříž	Kroměříž	28.967	96,8	2,6	0,6
Litoměřice	Litoměřice	26.013	95,4	3,1	1,5 ⁸
Nový Jičín	Nový Jičín	28.955	95,9	2,6	1,5
Olomouc	Olomouc	105.537	96,4	2,3	1,3
Ostrava	Ostrava	327.371	91,5 ⁹	5,3	3,2 ¹⁰
Opava	Opava	63.464	96,0 ¹¹	2,2	1,8 ¹²
Pardubice	Pardubice	94.871	96,5	2,3	1,2
Sokolov	Sokolov	25.400	83,3	8,8	7,9 ¹³
Tábor	Tábor	36.342	96,4	2,6	1,0
	Choceň	9.851	98,1	1,4	0,5
Ústí n. O.	Letohrad	6.203	97,6	1,5	0,9
	ČR	10,302.215	94,8 ¹⁴	3,1	2,1

Pramen:

Národnostní složení obyvatelstva ČR (výsledky sčítání lidu, domů a bytů 1991. Praha, Český statistický úřad 1993, Zprávy a rozbor, č. 3, řada 23/2, tab. 12-16.

Poznámky:

^x Národnost česká, moravská a slezská. – V rozporu s autory publikace *Národnostní složení obyvatelstva ...*, c.d., tab. 14, kteří národnost slezskou uvedli mezi národnosti jiné a neuvedené, jsme osoby s deklarovanou národností slezskou zařadili v jednotlivých městech mezi Čechy. Národnost slezská se v našem výzkumu neobjevila ani jedenkrát. V lokalitách, v nichž jsme realizovali výzkum, pak s výjimkou Havířova, Opavy a Ostravy činily osoby, které se přihláš-

sily ke slezské národnosti, zanedbatelné setiny procenta. Podíl této národnosti v Havířově, Opavě a Ostravě srov. pozn. 6, 9, 11.

- ¹ V tom obyvatelstvo německé národnosti 0,5 %.
- ² V tom obyvatelstvo německé národnosti 1,5 %.
- ³ V tom obyvatelstvo polské národnosti 0,3 %, obyvatelstvo německé národnosti 0,6 %.
- ⁴ V tom obyvatelstvo polské národnosti 0,5 %.
- ⁵ V tom obyvatelstvo německé národnosti 1,6 %.
- ⁶ V tom národnost slezská 2,0 %.
- ⁷ V tom obyvatelstvo polské národnosti 4,4 %.
- ⁸ V tom obyvatelstvo německé národnosti 0,4 %.
- ⁹ V tom národnost slezská 1,1 %.
- ¹⁰ V tom obyvatelstvo polské národnosti 0,3 %.
- ¹¹ V tom národnost slezská 11,6 %.
- ¹² V tom obyvatelstvo německé národnosti 0,6 %.
- ¹³ V tom obyvatelstvo německé národnosti 4,3 %.
- ¹⁴ V tom národnost česká (81,2 %), moravská (13,2 %) a slezská (0,4 %).

On the Threshold of Coexistence

Romanies seen by schoolchildren of 8th class of Czech elementary schools

Mirjam Moravcová

The paper analyzes the look of a selected group of the Czech youth at Romany fellow citizens. It is based on the data from research of xenophobia and subconscious racism conducted among the pupils of the 8th classes of Czech elementary schools by means of a questionnaire survey. The survey, carried out at the initiative of the Czech Ministry of Education and Youth in May and June 1998, ascertained the views in 25 selected towns of Bohemia, Moravia and Silesia in the contemporary situation of a starting voluntary emigration of Romany groups from the Czech Republic (see Annex, Tables I to VIII).

A broadly conceived sample of questions also included this question: "For what do you admire Romanies?" (and of course for what do you admire Americans, Czechs, Swedes and the Vietnamese?). Replies were given by 3,438 pupils. An analysis of replies to this single question examines the views of 13 to 14-year-old schoolchildren about Romanies. The localities of research basically covered the area of the Czech Republic as evidenced by the results of the conducted ethnographic research (see Map 1).

The basically inspiring question "For what do you admire Romanies?" deliberately prompted a search for positive features of Romany fellow citizens. The fact that the opposite question "Why do you mind Romanies?" was not asked was due to the rightful reservations by headteachers. Nevertheless, even the positively formulated question also provided the children with an opportunity of voicing not only obliging, but also reserved, rejecting and xenophobic positions. In these cases the children used expediently and without any hindrance hyperboles, jokes and sarcasm.

The asked children reacted to the question "For what do you admire Romanies?" in six various ways: (1) By ignoring the question. (2) Helplessly. (3) By rejecting the question. (4) By formulating cultural and social phenomena, facts and interactions for which Romanies can or cannot be admired. (5) By rejecting the opportunity of voicing any admiration for Romanies; and (6) by voicing absolute sympathies or antipathies (see Annex, Table II).

The frequency of this or that reaction reflected the basic attitude of the children under observation in general—a rejecting, positive, or indifferent attitude. The ratio between the rejection of the question, declaration of equality, formulation of cultural distinctiveness and negation of admiration indicated in itself a considerable degree of vagueness, and lack of knowledge and the fact that this may be a taboo subject (see Chart 1).

Ignorance of the question (29.4 %) and refusal of any possible admiration for Romanies (39.2 %) proved the decisive positions. However, the position of intole-

rance, expressed by verbally declared intolerance (insults, personal attacks, calls for isolation or liquidation) was only voiced by 2.6 % of the children (see Table 10). An equally small group of children advocated the position of cultural equality (2.4 %), expressing their unreserved admiration for Romanies without any further explanation (0.4 %) (see Tables 2, 11). Real facts, for which Romanies can be admired or, on the other hand, criticized, were presented by only 19.4 % of the children under observation, who have thus complied with the task of properly filling in the questionnaire. These children noticed six elements of Romanies' presence in the Czech Republic: (1) The patterns of behavior and personal qualities they regard as typical of Romanies from their point of view. (2) The Romanies' culture and life style. (3) Internal links of Romany society. (4) The Romanies' physical appearance; (5) The position of Romany population in the Czech Republic; and finally (6) the Romanies' attitude to the civic society of the country which has become their homeland (see Chart 2, Tables 3–9).

The analysis evaluated the ascertained positions of children distinguishing the position of boys and girls. It also asked the question about the links between the adopted positions and the children's family background in terms of ethnic and social signs and the question of local circumstances and conditioning of certain attitudes (see Annex, Tables I, III–VII).

The analysis of answers from the pupils of 8th classes of Czech elementary schools in 25 towns in Bohemia, Moravia and Silesia to the question *For what do you admire Romanies?* has brought the following findings valid for the places in which the survey was carried out.

(1) The presence of Romanies in the Czech Republic is perceived by schoolchildren aged 13 to 14 as something natural.

(2) The building of children's attitude to Romanies is not a general affair. For the time being, the relationship has been created by means of a transfer of cultural and ethnic stereotypes inside a family rather than through generally spread positions. Moreover, there was found no apparent underlying dependence on the social and professional orientation and the educational level of the father of the family. Perhaps only the social environment of parents with higher education significantly unites the children's position. On the one hand, it leads to positive perception of the Romanies' culture, but it also leaves more space for the influence of intolerant atmosphere.

(3) The ideology of extremist groups has influenced a part of the youth, but only a very small portion. By contrast, the highest numerical representation appears in the group of those who have resisted the pressure and declared the position of cultural equality.

(4) Those children who explained their admiration for Romanies with facts from their day-to-day life mostly found positive things.

(5) In the generational group of children of older school age the deeply rooted stereotypes of a Romany are being transformed. The picture of the Romany as a dishonest man and parasite is giving way to the picture of a victim.

(6) In general, the children's attitudes differed depending on their place of resid-

ence or the towns in which they live. Children from the towns of northeast Moravia, Děčín and Česká Kamenice tended to assume the position of voicing no view on inter-ethnic, which actually meant Czech-Romany, relations. Children from most east Bohemian towns, Český Krumlov and Nový Jičín displayed tolerance and accommodating approach to the Czech-Romany dialogue. By contrast, children from Litoměřice, Sokolov, Kutná Hora, Choceň and some districts of Prague and Brno tended to display a higher degree of intolerance.

(7) A higher tendency toward intolerance provokes in some places opposite tendencies toward tolerance, apparently as part of an unguided process. In this clash one can see the emergence of three models of children' local reaction to intolerance of Romanies: an attitude accepting intolerance, an indifferent attitude, and an intensively defensive attitude.

(8) Programs of education for ethnic tolerance, launched within a school or locality (the Prague 10 district, Český Krumlov, Nový Jičín) mainly influence among the children the ability to perceive the Romanies' cultural distinctiveness.

(9) The 13 to 14-year-old children are building their attitude to Romanies on three positions: a. on the position of cultural relativism and humanism; b. on the position of conscious ethno-centrism (of various quality); and c. on the position of indifference.

(10) The occurrence of children who said that it is impossible to admire Romanies for anything and who voiced their basic reservation (statements such as I don't like them), prompts a serious reflection from the viewpoint of positive dialogue. This highlights the degree of ignorance, lack of interest, indifference and contempt. The intensity of these attitudes to Romany fellow citizens, the attitudes which are basically blocking any positive approach, also transpired from a comparison of these attitudes voiced for Americans, Czechs, Swedes and Vietnamese (see Chart 3).

One can evaluate as socially most dangerous not aggressive ethno-centrism, which was adopted by a relatively small group of children, but a tendency toward indifference and separation inside one's own ethnic group. This creates conditions for the emergence of opaque barriers to a positive dialogue and mutual opening of individual ethnic communities living in the Czech Republic. However, it should be stressed that the signs of isolationism in relation to Romanies within the Czech civic society were displayed in a higher degree by children from other than Czech or Slovak families (most notably inside the Vietnamese families).